
ZGODBE Z OBROBJA

Vloge koroških podeželskih žensk v prvi polovici 20. stoletja

---

Mojca Ramšak

91

IZVLEČEK

Avtorica v besedilu analizira spomine iz knjižne zbirke Tako smo živeli, življenjepisi koroških Slovencev 1–5 (Celovec 1993–1997). Posebno pozornost posveča spolni in prostorski delitvi dela, nosečnosti, porodu, delu nosečnic, materinstvu, otrokom, negi otrok in spolni vzgoji, a ne v simbolni govorici verovanja, šeg in navad, pač pa v konkretni govorici življenjskih razmer.

Ključne besede: etnologija, življenjske zgodbe, avstrijska Koroška, ženske, delo, otroci, nosečnice, porodnice, smrt, dojenčki, nega, materinstvo, spolna vzgoja

ABSTRACT

The article analyses the memories published in the collection "That's how we lived – Biographies of Carinthian Slovenes 1–5" (Klagenfurt 1993–1997). The author dedicates special attention to the sexual and spatial division of labour, pregnancy, delivery, pregnant women's work, motherhood, children, child care and sexual education. These themes are, however, not discussed in the symbolical language of beliefs, traditions and customs, but in the actual language of the contemporary living conditions.

Key words: ethnology, life stories, Carinthia, women, work, children, pregnant women, young mothers, death, babies, care, motherhood, sexual education

Spolna in prostorska delitev dela

V koroških življenjepisih se predvsem poučimo o organizaciji kmečkega dela, ki med drugim odraža prostorsko in spolno delitev tako v bivalnih ter gospodarskih prostorih kakor zunaj njih. Tudi v zavesti pripovedovalcev, tako moških kot žensk, sta bila koncepta delitve gospodinjskega dela in ostale produkcije na kmetiji jasno ločeno izrisana. Spolni stereotipi Korošcev, ki se nanašajo na kmečko delo, še danes pogosto razlikujejo med moškimi in ženskimi opravili, med moškim in ženskim delom. V tradicionalni koroški kmečki družbi pa je zaradi te delitve tako in tako vsakdo vedel, kakšen je njegov delovni status in kakšne vloge so mu dodeljene. Zato je vsak posameznik imel določen, razpoznaven in dokaj predvidljiv življenjski in delovni program, ki so ga izjemoma lahko spremenile le nepredvidene okoliščine. Delitev dela je bila odvisna od splošnih

delovnih razmer in življenjskih okoliščin posameznih skupin kmečkega prebivalstva. Na delo je imela tudi precejšen vpliv Cerkev in duhovniki so tudi še prvi četrtini 20. stoletja zapovedovali, kaj se sme oziroma kaj se ne sme delati ob nedeljah in praznikih. Tako so na primer pred bližajočim se slabim vremenom pri nedeljski maši oznanjali s prižnice, da je dovoljeno sušiti ali spravljati pridelke.

V praksi je bila delitev na moško in žensko delo praviloma ustaljena. Izjeme so bile le skrajno težke eksistencialne razmere, ko je bilo premalo delovne sile – na primer ob smrti ali bolezni zakonca ali starša(ev), v vojnih razmerah, ob vremenskih neugodah in podobno. Družinsko kmečko gospodarstvo je moralo proizvajati za preživetje in je pogosto moralo živeti za to proizvodnjo. Praviloma je na čelu kmečkega gospodarstva na poljedelsko ali živinorejsko usmerjenih kmetijah stal poročen par. Kmetu so bile podrejene moške delovne moči (sinovi, hlapci, gostači, dninarji), kmetici pa ženske delovne moči (hčere, dekletke).

Delo in druženje v kmečki družini se nam kažeta pogosto kot dva obraza ene in iste aktivnosti. Prostore, kjer se je odvijalo delo, lahko razdelimo na bolj javne oziroma bolj zasebne. Najzasebnejši prostor je predstavljala hiša, sledijo hlev, gospodarsko poslopje, vrt, njiva, travnik, gozd in drugo.

Večinoma je veljalo nenapisano pravilo, da so koroške kmečke ženske s pomočjo otrok opravile večji delež dela v družinskih prostorih, njihova opravila so težila k središču – hiši, moški pa so več del opravili na javnih, bolj očem skupnosti izpostavljenih prostorih, ki so se oddaljevali stran od hiše. Moški so največkrat opravljali dela, ki so bila povezana z večjim tveganjem in večjo telesno močjo. Ženske so v aktivni sezoni bolj delale doma ali bliže doma kot moški, ki so imeli obveznosti zunaj doma, in zato so bile tudi bolj omejene v svoji mobilnosti.

<p>ZASEBNO</p> <p>↑</p> <p>žensko delo je bolj usmerjeno – centripetalno – k hiši in njeni neposredni okolici</p>	<p>PROSTORI, KJER SE ODVIJA KMEČKO DELO</p> <p>(zasebno) hiša hlev gospodarsko poslopje vrt njiva travnik gozd drugo (javno)</p>	<p>JAVNO</p> <p>↓</p> <p>moško delo je bolj usmerjeno – centrifugalno – od hiše</p>
--	---	--

Model organiziranosti moškega (javnega) in ženskega (zasebnega) kmečkega dela glede na prostor, kjer se odvija.

Taka spolno specifična delitev dela ni bila značilna samo za Koroško, pač pa tudi za druge predele Evrope in Slovenije,¹ zato na splošno lahko za spolno delitev dela rečemo, da:

¹ O tem so pisali še: Martine Segalen, *Mari et femme dans la société paysanne*. Paris, 1980; Günther Wiegmann, *Bäuerliche Arbeitsteilung in Mittel- und Nordeuropa – Konstanz oder Wandel? Ethnologica Scandinavica* 1975; Michael Mitterauer, *Arbeitsteilung im ländlichem Raum. Beiträge zur Historischen Sozialkunde* ▶

- čim bolj je bilo neko delovno področje v središču ekonomskega interesa, čim bolj so ga dojemali kot poklic in čim bolj je bilo naravnano na trgovanje onkraj regionalnih meja, tem večji je bil delež moških pri glavnih opravilih; čim tesneje je bila neka dejavnost povezana z gospodinjstvom, tem bolj verjetno je bilo, da jo bo opravljala ženska;

- čim bolj so bile naprave in stroji, ki so jih potrebovali za delo, zapleteni, tem bolj pomemben je bil delež moških;

- čim več uporabe moči je zahtevalo neko delo, tem bolj verjetno je bilo, da ga bo opravljala moška delovna sila;

- čim bolj precizno je bilo neko delo, čim več spretnosti je zahtevalo in čim bolj je bilo enolično, tem bolj je bilo verjetno, da ga bodo opravljale ženske;

- čim večje je bilo gospodarstvo in čim več delovnih moči je imelo na razpolago, tem bolj je bila diferencirana organizacija in delitev dela po spolu in tem prej so osrednja opravila izvajali izključno in edino le moški.²

Odnos do dela se je na Koroškem, kakor tudi drugod, spreminjal, njegovo vrednotenje konec 20. stoletja ni več enako kakor na začetku. Toda vendarle lahko rečemo, da na koroško kmečko delovno identiteto³ močno vpliva tradicionalnost te družbe, ki jo zato spreminja počasneje. Tradicionalnost tu pomeni določeno nasprotje modernosti, oklepanje tradicij in zavračanje novosti. Na delo so vplivali tudi podedovani kulturnozgodovinski vzorci, kot so ideologije družine, odnosi med spoloma in podobno. Največji vpliv na spremembo delovne identitete so imeli spremenjeni načini dela oziroma njegova mehanizacija sredi 20. stoletja, ki je skrajšala tehnološke postopke in polagoma začela spreminjati tudi kmečko delovno mentaliteto. Opazna je vse manjša čvrsta naslonjenost na delo, ki konec stoletja ni več edina velika vrednota. Toda njeni ostanki so še vedno jasno izrisani.

Vzemimo sam vsakodnevni delovni cikel in pogledimo, kakšno je bilo zaporedje kmečkih opravil, kakšno potencialno simbolno funkcijo nosijo v sebi in kaj ta pomeni v vsakdanjem kmečkem družinskem življenju koroških ljudi.

Koroške kmečke ženske so bile v prvi polovici 20. stoletja delovno pristojne pretežno za *kuho, za nošenje vode, peko kruha, čiščenje hiše, pranje, skrbele so za obleko, za otroke, perutnino, molžo, predelavo mleka, konzerviranje hrane, za vrt, nosile so hrano žanjicam, koscem in oračem ter prodajale pridelke na trgu*. Poleg skrbi za gospodinjstvo

1981. Med slovenskimi avtorji pa velja izpostaviti prispevek Zmaga Šmitka, *Delitev dela v gospodarstvu. Kruh in politika. Poglavja iz etnologije Vitanja*. Ur. Duša Krnel Umek in Zmago Šmitek. Ljubljana, 1987. Slednji je na primeru naselja Vitanje ugotovil, da se v kmečki družini v drugi polovici 20. stoletja delitev dela ravna predvsem po spolu in starosti, pred drugo svetovno vojno in deloma še po njej pa je bil pomemben kriterij še socialni položaj (vključenost hlapcev, dekel, pastirjev v družino).

² Prim.: Günther Wiegmann, *Bäuerliche Arbeitsteilung in Mittel- und Nordeuropa – Konstanz oder Wandel? Ethnologia Scandinavica* 1975, str. 5. Citirano po: Reinhard Seider, *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana 1989, str. 27.

³ Delovna identiteta se opredeljuje kot spreminjajoča se narava dela, ki izraža odnos med fizičnim in umskim delom, delitev na žensko in moško delo, starostno zrelost za začetek ali prenehanje dela (smrt, onemoglost ali upokojitev) in samovrednotenje dela.

so ženske opravljale tudi precej drugih del, ki so bila vezana na gospodarsko potrebo, a se niso izvajala nujno v hiši. Delale so tudi:

- v *hlevu* (rezale krmo za prašiče, kidale gnoj, čistile in hranile konje, krmile krave),
- v *gospodarskem poslopu* (mlatile rž in ajdo),
- na *polju* (vodile vole pri oranju, orale z voli in kasneje s traktorji, pobirale črve pri oranju, branale oves, žele ječmen, rž in kosile oves, vezale snope, okopavale koruzo in korenje, plele krompir, sončnice, peso in zelje; najmanj priljubljeno delo pri koroških ženskah na kmetih naj bi bilo basanje in trosenje gnoja),
- na *travniku* (kosile, grabljale, delale kopice, nosile seno na glavi, prale in belile platno),
- v *gozdu* (nabirale borovnice, maline in gobe za prodajo, spravliale steljo in jo nosile v rjuhah ali koših, podirale manjša drevesa, nakladale hlode).

Obseg njihovega dela je bil odvisen od velikosti kmetije in posestne strukture ter od tega, koliko drugih delavcev je bilo na razpolago. Vsekakor po življenjepisih lahko povzamemo, da je bil urnik koroških žensk z malih kmetij, kajžaric in dekel mnogo bolj natrpan kot urnik nekaterih kmečkih žensk z večjih posestev. Tudi v tistih gospodinjskih, kjer so bili moški v vojski ali kjer so umrli starši, so za vsako delo bile prisiljene prijeti ženske, da gospodarstvo ne bi propadlo. Podobno je veljalo tudi za moške.

Prvo jutranje delo ženske (matere, hčere ali dekle, če je bila pri hiši) ne glede na letni čas je bilo *prižiganje ognja na ognjišču* (ali kasneje v štedilniku) in *priprava zajtrka*. Drva in trščice so ji morali prinesiti otroci. Butare z dračjem je skupaj z njimi znosila iz gozda, drva za kuho je sama nasekala ali spet namesto nje otroci, le občasno ji je pomagal mož. Ženska naj bi bila simbolično čuvajka ognjišča, ognjišče je (bilo) sinonim za dom, torej je bila s tem čuvajka doma. Ker je bilo njeno prvo opravilo prižiganje ognja, je (bila) hkrati njena prva skrb dom in družina. Tako lahko razložimo tudi rek, ki je veljal predvsem za poletne mesece, ko je družina večji del drv in raznih lesnih odpadkov lahko vračajoč se s polja sproti nanosila domov: "*Hiša je žalostna, če prideš prazen domov.*"⁴ Te besede lahko razumemo kot da je hiša žalostna, če na ognjišču ali v štedilniku ni ognja. Vsekakor je imel pregovor tudi vzgojno funkcijo za otroke, ki naj ne bi bili nikoli brezdelni. Simbolike dela vsekakor ne gre jemati dobesedno, pač pa z določenim pridržkom, tako kot to velja za simboliko na splošno. Z besedami pripovedovalke je simbolika ognja izražena na naslednji način:

"*Včasih so rekli: "Ogenj na ognjišču ne sme ugasniti." Nekdaj je bil vedno kdo doma, da je pazil in deval na ogenj. To je pomenilo luč, vero, družinsko ljubezen in skupnost, ta ogenj je vse grel, vsem svetil in dajal upanje.*"⁵ (1929, Sv. Križ nad Jesenicami, danes Svatne, Rož)

Če je družina ostala brez matere, je morala tudi najstarejša hči (v spodnjem primeru enajstletna) v najkrajšem času prevzeti njeno vlogo in jo pri delu popolnoma in kolikor se je dalo enakovredno nadomestiti.

⁴ Pregovor o pomenu nošenja drv na poti s polja domov. *TSŽ 4, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1996, str. 138.

⁵ Pripovedovalka o ognju. *TSŽ 4, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1996, str. 154.

“Oče je vstal ob dveh zjutraj, je tudi mene poklical, rekoč: “Mojca, če ne boš vstala, bom vpregel brez zajtrka.” Skuhala sem zabeljene žgance in kavo na ognjišču. Si bil navajen zanetiti, in zvečer sem si pripravila drva, da je šlo zjutraj hitreje. Potem sem šla nazaj spat. Ob pol šestih sem ponovno vstala.”⁶ (1904, Zahomec, Zilja)

Kot za ogenj je bila ženska odgovorna tudi za vodo. Pitna tekoča voda je dragocena tekočina življenjskega pomena. Ženska jo je morala prinašati od pogosto oddaljenega vodnega vira na glavi ali v rokah za ljudi ter za živino. To opravilo je bilo primarno za funkcioniranje družine, a v življenjepisih so ga pripovedovalke omenjale le mimogrede, še najbolj v spominih na svoje otroško delo.

“Imela sem prijateljico Lari, pri sosedu. Je nosila vodo. Pa sem ji pomagala. Njena mama je bolj trdo rekla: “A pri Hejnželnu ni treba nositi vode?” Sem pa mevtró na tla dala in šla.”⁷ (1896, Zablate, Podjuna)

95

Velike družinske žehnte so ženske opravljale občasno in z medsebojno pomočjo. To je bilo izčrpavajoče opravilo, še posebej v mrzlih jesenskih in zimskih mesecih, saj so perilo vsaj splakovale, če že ne prale zunaj hiše. Edini detergent je bil lug iz pepela, zato so ženske imele po pranju čisto odrte roke. K temu je pripomoglo tudi grobo domače platno, iz katerega so bili narejeni posteljnina in nekatera oblačila. Tudi ko so otroci že šli delat proč od doma, so pogosto še nosili umazano perilo domov, četudi so včasih za pranje in krpanje materi nekaj plačali. Ta podatek priča o tem, da je pranje perila res visoko kotiralo med ženskimi opravili, saj sicer matere ne bi (upale) sprejeti plačila. Manjše kose perila so ženske prale vsako soboto, da so domači lahko v nedeljo šli čisti k maši.

“Nekdaj smo prali tako, da smo pepel skuhali, potem smo to pustili stati. Vodo smo odcedili in potem v tem rjuhe sprali. Pri studencu pa smo splakovali. Večkrat si moral splahniti, da je bilo čisto. Še prej pa si moral ribati na ribežu. Sem imela čisto odrte in odprte prste, ker je bil pepel tako oster.”⁸ (1909, Tuce, Rož)

“In s sestrično sva pripravili žehto: robce, rute, nogavice, cunje za v moške škornje sem prala jaz, drugo sestrična. Mlajši bratranec mi je včasih pomagal, včasih nagajal.”⁹ (1929, Sv. Križ nad Jesenicami, danes Svatne, Rož)

S pomočjo vode je ženska pripravljala tudi obroke. *Kuhanje* je imelo poseben družbeni pomen. Bilo je gospodinjin statusni privilegij, saj je vedela, da je bil dober glas o hiši pri morebitnih poslih, občasnih delavcih in sosedih povezan prav z njeno kuharsko spretnostjo. Dekle in hčere so imele pri tem le vlogo pomočnic. Glavno besedo v kuhinji je imela gospodinja, medtem ko je v svinjski kuhinji rada predala žezlo dekli ali hčeri.

“Mama je že zmeraj zvečer vse pripravila za kuharijo. Če je bil štrudel, je že zvečer nalupila jabolka. Ko smo želi, so ljudje prišli pomagat. Zjutraj je vstajala ob

⁶ Pripovedovalka o kurjenju in kuhanju zajtrka. *TSŽ 2, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1994, str. 23.

⁷ Pripovedovalka o nošenju vode. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 17.

⁸ Pripovedovalka o pranju. *TSŽ 2, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1994, str. 46.

⁹ Pripovedovalka o otroškem pranju manjših kosov perila. *TSŽ 4, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1996, str. 136.

*treh, štirih in napekla flancate; za kosilo je le malo prej odšla domov, in ko so drugi prišli, je morala imeti že kuhano kosilo.*¹⁰ (1918, Brnca, Zilja)

*“Zjutraj smo jedli mleko in zabeljene ajdove žgance. Posodo je pomivala pestunja, ki je sicer tudi gledala na otroke. Kuhala je mama oziroma gospodinja in tudi k jedi je klicala ona: “Pojte jest!”*¹¹ (1914, Kajzaze, Rož)

Število obrokov in njihova sestava sta se spreminjala glede na letni čas, glede na potek dela in glede na obdobja lakote. Delovni jedilniki konec 19. in prvi polovici 20. stoletja na Koroškem so izražali monotono dnevno ponavljanje, še posebej v času velikega pomanjkanja med prvo svetovno vojno in kasneje v tridesetih letih. Takrat so ženske morale znati improvizirati, da niso v družini začeli gladovati. Obroki po končanih večjih poljedelskih delih, družinskih in cerkvenih praznikih in porokah so prekinjali to enoličnost. Tudi pri sami kuhi so bile spremembe, saj je ta v nasprotju od priprave dnevnih delovnih obrokov temeljila na sodelovanju in pomoči drugih žensk iz sorodstva in sosedstva.

*“Vso zimo in vse poletje smo jedli za večerjo zabeljeno polento s toplim mlekom, zjutraj pa zabeljene žgance iz bele ali rdeče koruze in kavo ali toplo mleko zraven. Za kosilo smo jedli trikrat na teden juho iz suhega mesa z rižem ali jajčnimi vlivančki, dalje krompir, meso in kislo zelje. Poleti in jeseni smo jedli razno solato in fižol z domačega vrta. Ob nedeljah smo včasih jedli goveje meso, pogosteje pa svinjino. Ob božiču smo klali in smo jedli ob nedeljah pečenko, v juhi pa jetrne ali zdrobove cmoke. Za božič smo dekleta pekla različno pecivo. Mama je tudi pekla, toda bolj preproste kekse in seveda tudi potico, nadevano z orehi in medom.”*¹² (1904, Zahomec, Zilja)

*“Vojna vihra je trajala dalje in tudi v zaledju je bila stiska vedno hujša, zraven še tista strašna suša, ki je segla čez celo Avstrijo in naredila gorje še hujše. Vedno so prišli kupovalci za vojaške kuhinje, kje bi še bilo kaj zelenjave, pobrali so ves polsuhi fižol in vse rumene in grenke kumare, ubogi vojaki, ki bodo morali to jesti. Pa tudi doma ni bilo bolje, ker so poginile vse svinje, ni bilo mesa, ni bilo zabele, še mleka ni bilo, ker so bile tudi krave vedno lačne, in za kupiti ni bilo ničesar več. In to je bilo v tistem času, ko naj bi jaz še rasla. Vsak dan je bila lojeva prenka (prežganka) za zajtrk, opoldne ajdovi žganci in mleko, in dan na dan enako. Po malem že lačen nisi bil več, tako se ti je studilo. Za kavo smo žgali ječmen in za cikorijo smo naribali rdečo peso ali gobe dežnike in to smo sušili v peči za kruhom, da je postalo rjavo, in to je bila kava, pa še boljša kot tista prenka iz ovčjega loja.”*¹³ (1900, Št. Peter na Vašinjah, Podjuna)

Pri delitvi dela v kuhinji ni bilo tako nepomembno, katera ženska je skuhala katero jed in za katero priložnost, katera pa je samo pomagala. Kuhanje več različno

¹⁰ Pripovedovalka z velike kmetije o materini skrbi za kuho. *TSŽ 4, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1996, str. 25.

¹¹ Pripovedovalka o delitvi dela v kuhinji. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 74.

¹² Pripovedovalka o vsakodnevem ponavljanju jedi na veliki kmetiji in praznikih, ki so – kar se jedilnika tiče, pomenili bogatejšo pestrost. *TSŽ 2, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1994, str. 25–26.

¹³ Pripovedovalka o lakoti med prvo svetovno vojno. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje 1993, str. 27.

starih žensk z različno družbeno veljavo na istem prizorišču je simbolno odražalo razporeditev njihove moči. Kuhanje glavnega obroka je bilo gospodinjin privilegij, ki ji je pripadal enako, kot so ji pripadali spolni odnosi v zakonu. Torej le njej in ne katerikoli drugi ženski.

“Na kmetiji je bila tudi njegova sestra, tudi z njo sva se dobro razumeli. Jaz sem začela kuhati, druga sestra, ki je prej kuhala in je tudi še živela doma, je šla od doma, ker je branila bratu, da bi se poročil.”¹⁴ (1905, anonim., Podjuna)

Obvladanje zlasti nekaterih težavnejših kuharskih veščin naj bi bilo tudi odločilno, ali je moški dekle hotel za ženo. Za drugo polovico 19. stoletja življenjepis izpričuje, kako so matere na Zilji svojim hčeram privzgjale predstavo o delovnih idealih kmečke ženske in s tem svoje hčere navajale na samostojno kuho. Pripovedovalka po spominu svoje matere pripoveduje zgodbo o nerodni Katrci iz bogate kmečke družine, ki ni znala sama speči kruha. Ko je napovedano prišel potencialni ženin, da bi pri njih kupil vola, mu je mati poskušala nastaviti past. Sama je spekla kruh, a svojo hčer je oblekla v najlepša oblačila in jo posula z moko. Dekle je v svoji naivnosti izdalo materino ukano in ostalo brez ženina.¹⁵ V zgodbi ne manjka družbene kritike, saj je ost obrnjena proti bogatim kmetom, ki že imajo vse, le ženina za hčer ne morejo dobiti. Sporočilo zgodbe, ki jo obnovi pripovedovalka, je, da si z bogastvom ne moreš kupiti pameti in delovnih izkušenj, kar je bilo še kako pomembno za moralo revnih deklet.

Področje dela v hiši, ki so ga opravljale izključno ženske, je bilo *čiščenje hiše* in je vključevalo pometanje, ribanje (lesenih) tal, pospravljanje postelj. Ne pozabimo tudi na *majhne otroke*, ki so jih *negovale in pazile*. Gospodinje so ta dela rade preložile na hčere ali deklet, če so jih imele. Niso bili redki primeri koroških deklet, najstarejših hčera, ki so po zgodnji materini smrti morale prevzeti njeno vlogo, ostati vse življenje doma in pomagati spraviti do kruha ostale brate in sestre. Razen očetove postelje so ji pripadali vsi drugi privilegiji gospodinje.

“Čudno je to, ampak jaz več o ateju vem kot pa o mami. Sva pač osemnajst let skupaj živela in za otroke skrbela.”¹⁶ (1920, Vogrče, Podjuna)

Pomembno žensko delo, na katerega so že zgodaj navajali deklice, je bila tudi *skrb za obleko* družinskih članov. Kar nekako napačno se tega opravila drži oznaka, da je bilo sekundarno, na primer v odnosu do drugega gospodinjskega in na prostem potekajočega dela. Morda zato, ker so preja, pletenje in deloma tudi šivanje potekali največ v zimskih večerih, torej ne ob delovno najbolj aktivnem času, v vaškem krogu in so nudili priložnost za številne družabne stike. Te dejavnosti so izgubljale težo in začele izginjati, ko se je tekstilna industrija dovolj razmahnila, da je lahko ponudila poceni izdelke. Kljub vsemu je domača proizvodnja oblačil, čeprav je po sredi 20. stoletja že močno nazadovala in ponekod povsem zamrla, pustila globoko sled v zavesti ljudi in je

¹⁴ Pripovedovalka o ljubosumni svakinji in skupni kuhi. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje 1993, str. 73.

¹⁵ Prim.: *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 55–56.

¹⁶ Pripovedovalka o materini smrti in predaji družbene vloge na najstarejšo hčer. *TSŽ 3, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 147.

ostala dobro ohranjena na primer v pesmih. Pripovedovalke so ob tem najpogosteje omenjale Slomškovo pesem *Le predi, dekle, predi*. Vzrok za večjo stopnjo razneženosti ob spominih na tekstilna ročna dela bi lahko iskali tudi v povezavi ritualov, ki se začnejo s snubljenjem in postanejo bolj poudarjeni s poroko. Vezenje robčkov in pripravljane bale lahko povežemo s pričakovanjem družbeno dovoljene seksualnosti v zakonu, prejo volne in lanu pa z veselimi večernimi druženji in petjem mladih obeh spolov. Preja je imela še eno simbolično značilnost. Bilo je edino žensko opravilo, ki se je opravljalo z orodjem, ki bi ga mogli primerjati s strojem. Na tem nivoju je njegova teža zrasla, saj so dela s stroji opravljali moški (ali pa družinski člani pod vodstvom moškega). Tako je bila dekliska vajeniška doba iz ročnih del tesno povezana z njenim čustvenim razmerjem do izbranega ali namišljenega fanta. Ta nezavedni miselni vzorec v življenjepisih ni nič manj intenziven pri nezakonskih materah in ga opazimo celo pri samskih ženskah brez otrok. Prav tako so pripovedovalke najpogosteje priznavale, da če bi imele možnost, bi si od vseh poklicev najraje izbrale šiviljskega.

*“Kmetje so še sejali lan in v jeseni so povabili žene in dekleta za terice. Jaz še nisem znala treti, a sem se hitro naučila. Roke so zelo trpele, vendar nič zato. Bilo je dosti petja in smeha. Zvečer so prišli fantje, prinesli so vino, strden med in mošt, da smo lepše peli. Bil je tudi ples. Pozimi so potem žene predle volno in tisto, kar smo lanenega prediva v jeseni otrle, in lepo so se pogovorile med seboj in zapele.”*¹⁷ (1904, Humberk, Rož)

*“Želel sem si kakšno lepo obleko, med prvo svetovno vojno mi jo je delal domač krojač, pa jo je skazil, potem je mama dala delat še en suknjič. Za birmo. Ta je bil narejen v šteri. Tudi tkalec je prišel v štero. S seboj je pripeljal statve. Na Radišah so štirje v eni družini znali tkati. Samo moški so tkali. To ni bilo lahko delo. Naredil je po tri do štiri drumle – kose. En kos je bil okrog dvajset metrov. To je delal cel teden. Grobo so rabili za posteljne rjuhe. Tenčina je bila za moške in ženske srajce. /.../ Platno je meril na lakti in bil tudi plačan od lakta. /.../ Ženske so v zimskih večerih vse same napredle, za prt in za volno. Leta 1930 so izračunali, da ena predica zasluži dnevno en groš (dva groša je bila zemlja). Vendar to je bilo tako – ni bilo denarja, pa so vsaj s tem nekaj zaslužile.”*¹⁸ (1909, Sp. Rute, Radiše)

Kljub vsem tem nalogam v hiši pa lahko rečemo, da je predstavljala ženskam skrb za gospodinjstvo majhen delež od vseh opravil. Velik prispevek h gospodarstvu kmetije so predstavljala tudi ženska dela zunaj hiše. Izrazito žensko delo v hlevu je bila *molža krav* in *krmljenje prašičev, perutnine*. Po življenjepisnih pričevanjih so znali molsti le redki moški, dekleta pa so bila ponosna na to svojo spretnost, ki so jo morale obvladati že pri desetih ali dvanajstih letih. Molža je prav gotovo spadala k osnovnemu zgodnje najstniškemu privajanju deklet k delu. Še danes v Selah in verjetno podobno v drugih krajih Koroške velja, da je ročna molža žensko opravilo, s strojem molzejo večinoma moški.¹⁹

¹⁷ Pripovedovalka o preji. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje 1993, str. 21.

¹⁸ Pripovedovalec o preji in tkanju. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje 1993, str. 110–111.

¹⁹ Marija Makarovič, *Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec, 1994, str. 227.

“Deset let stara sem pa že v hlevu delala. Z enajstim letom sem se naučila molsti. Kako sem bila ponosna, da to že znam.”²⁰ (1921, Radna vas, Zilja)

“Ko sem bila stara dvanajst let, sem šla že z mamo v hlev, niso imeli več deklet, ker so bile predrage. Jaz sem tiščala zraven, da bi molzla, in so rekli: “To majhno švajčko pa lahko poskusiš, če bo šlo.” Vsak dan je bilo boljše. Enkrat me je zagrabila zadaj za predpasnik in me vrgla v korito. Mama so se ustrašili, kaj je zdaj bilo, so rekli, da sem zavpila in me ni bilo nikjer, potem pa pridem iz korita, tako je bilo. Ko sem bila bolj majhna, me je lahko vrgla noter. Navadila sem se molsti, potem sem morala pomagati mami vsako jutro – preden sem šla v šolo – pomolsti dve kravi, druge je pa mama.”²¹ (1912, Strpna vas, Podjuna)

Tudi za delanje masla in prodajo mlečnih izdelkov, jajc, perutnine, v Podjuni pa še sončničnega olja na trgu so skrbele ženske ter z izkupičkom kupile potrebne gospodinjne potrebščine, na primer petrolej, sol, kavo in podobno. Pridelke so prodajale na mestnih trgih v Celovcu, Beljaku, Velikovcu, Pliberku in nekatere so v mestih imele stalne odjemalce. Tja so s košarami v rokah ali na glavi in pogosto bose pešačile iz vasi, ki so bile deset ali celo več kilometrov oddaljene od mesta. Nekatere so vozile pridelke tudi v “kripi”, v vozičku, ki so ga vlekli same. Mnoge so hodile bose, čevlje so si obule šele tik pred mestom. Včasih so jih tja odpeljali s konji, če so se jim opravlki prekrivali. Ponekod je bilo pomanjkanje tako veliko, še posebej v tridesetih letih 20. stoletja, da so bili za te pridelke prikrajšani doma, oziroma so jih imeli na mizi le nekajkrat na leto, ker jih je gospodinja znosila na trg ali zamenjala v trgovini, če so tam imeli dolg, za izkupiček kupila najnujnejše ali prodala jajčaricam, ki so prihajale vsak teden. Sicer pa ta prodaja ni bila odvisna samo od pomanjkanja, pač pa je bila velikokrat pravilo. Med obema vojnama je bilo med drugim prepovedano prodajanje jajc in drugih kmečkih pridelkov “na črno”.

“Od dvajsetega do tridesetega leta se je še kar dobro živelo, potem pa je bila huda svetovna kriza in življenje je postalo zelo težko. Tedaj ni bilo denarja pri hiši. Kar so kure nanesele jajc, je mama komaj čakala, da jih je prodala ženski, ki je vsak teden hodila okoli z veliko košaro. Ali pa sem jih nesel v trgovino namesto denarja zamenjat za druge stvari.”²² (1917, Št. Janž, Rož)

“Pri sedemnajstih, osemnajstih letih so mi mama nabasali trideset jajc pa kilogram masla in to sem nesla v Velikovec na trg. Dve uri peš – s košaro v rokah. Hiteti je bilo treba tja in nazaj.”²³ (1903, Dvor, Podjuna)

“V Celovec sem hodila vsak četrtek. Sem šla na trg maslo in sir prodajat. Tudi z Radiš še. Včasih s sosedovo kobilo, včasih pa peš. Poleti sem pa maslo nesla v trgovino, da se ni stajalo, in sem zato lahko kupila druge reči. Nekoč sem pustila jajca pri nekem

²⁰ Pripovedovalka o ponosu, ko se je naučila molsti. *TSŽ 4, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1996, str. 67.

²¹ Pripovedovalka o molži. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje 1993, str. 146.

²² Pripovedovalec o blagovni menjavi. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 114.

²³ Pripovedovalka o prodaji na trgu v Velikovcu. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje 1993, str. 50.

*peku, ker sem imela opraviti še druge reči. Ta pa me je zatožil in rekel, da hočem jajca prodati na črno. Pekova žena me je javila na žandarmeriji. Žandar je prišel in jajca vzel s sabo. Naslednji dan smo jih dobili nazaj. Žandar je rekel: "Danes še to gre, a še enkrat se kaj takega ne sme več zgoditi."*²⁴ (1909, Tuce, Rož)

"Z mamó sem šla včasih v Beljak. Nesla je jajca, maslo in skuto. Šla je bosa, s čevlji v rokah, šele za Toplicami jih je obula. Koj hitro je šla čez Zilo, čez most, kjer vozi vlak. Zdaj razmišljam, kako je bilo to nevarno. Lahko bi jo vlak povozil. Več kot deset kilometrov daleč je nesla vse v korpci v rokah. Ko se je poročila moja sestrična, sem šla z mamó v Beljak, da sva ji kupili servis za poročno darilo. Vso to posodo za južino in kavo je nesla iz Beljaka domov na glavi. Jaz sem šla zraven nje in se bala, da
100*bo vse skupaj zdaj padlo na tla."*²⁵ (1918, Brnca, Zilja)

Izključno ženske so obdelovale zelenjavni vrt. Pripravljale so zemljo, sejale, sadile, okopavale, plele in – pobirale zelenjavo. Vrtovi ob hišah se zdijo kot pomanjšane njive, za katere so bili sicer odgovorni moški, čeprav so na njih pustile veliko časa in znoja tudi ženske. Tako v vrtnarjenju poleg pridelovanja povrtnin zaznamo še občutljiv družben pomen, ki zrcali – kakor tudi druga ženska dela – spodbudno ali zanemarjeno podobo o gospodinji. Vrt je bil kraj za rastlinske novotarije, njiva nikoli ali le v primeru, če je bil njen del namenjen zelenjavi in cveticam. Ena od novotarij je bil paradižnik, ki ga v različnih delih Koroške niso sadili hkrati. Življenjepisi izpričujejo, da so ga v na primer v Plešerki pri Hodišah v Rožu sadili že leta 1920, v Rožeku, ki ni oddaljen niti petnajst kilometrov, pa šele po drugi svetovni vojni. Nekateri so ga prvič spoznali v izgnanstvu. Za druge kraje nimamo podatkov.

*"Paradižnik je prišel v te kraje dvajsetega leta, takrat, ko je bilo tu zasedeno. Takrat je prišlo toliko reči iz južnih krajev! Neki Srb je prvi prinesel paradižnik. Ker nismo vedeli, kaj bi z njim, smo ga stresli na gnoj, saj ga pri nas prej ni bilo, pa še tak neobičajen okus je imel. Z juga sta tedaj prišla tudi žafran pa tobak."*²⁶ (1912, anonim., Rož)

Med hišo in poljem ali med hišo in travnikom je bilo še eno izključno žensko (dekliško) opravilo. Za *prinašanje malice in pijače žanjicam, koscem, oračem...* so skrbele ženske iz hiše, kjer se je delalo. Sredi petdesetih let to ni bilo več potrebno, ker so namesto žanjic in koscev želi in kosili s stroji.

"Ko so bili na rovtu, sem nesla solato in še kaj za njimi. Tam sem pa nosila vodo senosekom in grabljevkam in v bajto. Bilo jih je vedno veliko na rovtu. /.../ Z veseljem sem pomagala sestrični v bajti in na prostem pripraviti za jed. Na travo sem pogrnila seneno rjuho, nanjo prt in pripravila pribor, jedli smo iz ene sklede. Otroci smo jedli potem ali posebej pripravljeno, če je bilo veliko ljudi. Za zajtrk – skutni krapci, z zaseko zabeljeni, in mleko, ali kaj. Tisti, ki so prišli zjutraj na rovt, so odšli z doma zelo zgodaj, da niso krapov zamudili, ker so bili na rovtih pač najboljši. Za južino – na suhi juhi

²⁴ Pripovedovalka o prodaji na trgu v Celovcu. *TSŽ* 2, ŽKS. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1994, str. 46.

²⁵ Pripovedovalka o prodaji na trgu v Beljaku. *TSŽ* 4, ŽKS. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1996, str. 25.

²⁶ Pripovedovalec o o nezaupanju do novih vrtnih kultur v dvajsetih letih. *TSŽ* 5, ŽKS. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 59–60.

*ješprenj ali domači rezanci (pri eni hiši jih je stara mama naredila poln predal, da so bili za na rovte in v Golico), suho meso kuhano, krompir, solata. Malica – špeh ali zaseka, kumarična ali fižolova solata, mošt, kava ali čaj, kakor je bilo vreme. Večerja – kislja repa ali zelje, žganci in mleko.*²⁷ (Sv. Križ nad Jesenicami, danes Svatne, Rož)

V okviru kmečkega gospodarstva je bila tudi na Koroškem živinoreja pomembna gospodarska panoga. V obravnavanem času je bila usmerjena predvsem v pitanje in prodajo govedi ter v mlekarstvo. Zato je pomen krme precej narasel hkrati s prizadevanji, da bi ga pripravili čimveč za hrano domači živini. Košnja pa je že iz preteklosti sem veljala za posebno, kar nekam praznično kmečko opravilo.

Kmečki delovni koledar je bil kar dosti tednov zapolnjen s košnjo. Z njo so v ravninskih krajih začeli že junija, ko so kosili seno (v hribih julija), čez dober mesec otavo ter končevali v septembru z otavičem. V Črni na primer so večji posestniki, pa tudi vse tiste delavske družine, v katerih so redili po eno do dve kravi, bili poleti vsaj do neke mere zaposleni s košnjo. Medtem ko so večji posestniki najemali kosce in grabljice, so bajtarji krmo pospravili sami.²⁸

Večpomenskost košnje kot dela in praznika hkrati je v njenih sestavinah oziroma delitvi na moško in žensko delo, na opravilo koscev in grabljic, v koščevem znanju in delovni spretnosti, v prihajanju sezonskih koscev, v tem, da so dekleta poklanjala koscem šopke cvetlic ter v igrah in šalah, v početju, pogosto polnem erotičnega naboja. Da košnja ni bila izrazito žensko delo, je razpoznavno tudi iz terminologije. V slovenskem jeziku beseda kosec niti nima svoje ženske oblike, dekleta in žene so bile pač tiste, ki so trosile, grabile in obračale.²⁹

V življenjepisih pa najdemo še odseke, kjer so pripovedovalke bolj simbolno kot zaradi eksistencialne nuje poskušale izraziti delovno enakopravnost z moškimi. Pri tem so ponosno navajale opravila, ki so veljala za stereotipno moška. Na primer košnja ali seča in klepanje kose sta se jim zdeli primerni za poudarjanje, kako so bile pri delu kos fizično močnejšemu spolu.

Ker predvsem brušenje kose simbolno opisuje moško spolno dejavnost, saj je osla oblikovno in funkcionalno enačena z moškim spolnim udom in oselnik z žensko nožnico,³⁰ lahko z isto semiotično pripovednostjo sklepamo, da je klepanje kose in košnja žensk izražala, da te delajo "kot moški", torej več in močnejše. S tem pa je bil še bolj potrjen ideal kmečke ženske, ki jo je odlikovalo prav njeno nenehno delo. Tako lahko rečemo, da si je svojo žensko identiteto občasno potrjevala tudi z moškimi deli.

*"S štirinajstimi leti sem šla že kosit, tudi koso sem sama sklepala. Najprej je bila malo zvihrana, potem pa sem jo sklepala kot kakšen moški."*³¹ (1911, Večna vas, Podjuna)

²⁷ Pripovedovalka o nošenju malice koscem. *TSŽ 4, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1996, str. 137.

²⁸ Marija Makarovič, Ivan Modrej, *Črna in Črnjani. Narodopisna podoba koroškega delavskega naselja do druge svetovne vojne*. Črna, 1986, str. 213.

²⁹ Prim.: Inja Smerdel, *Oselniki, zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana, 1994, str. 57–58.

³⁰ Prim.: Isto, str. 65–66.

³¹ Pripovedovalka o košnji in klepanju kose. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje 1993, str. 143.

“Tudi kositi sem morala pomagati med vojno. Ker so ati slabo videli, sem tudi koso sama klepala. Še sedaj delam to, okoli hiše pokosim s koso. V vojnem času in še potem, ko so živeli starši, sem delala moška dela. Konja smo imeli dva in sem orala še pri sosedih. Dvajset let sem opravljala težka dela doma.”³² (1921, Sp. Goriče, Rož)

“Že kot otrok sem kosila z očetom in še sedaj rada kosim, kolikor mi moč da. V Jueni je meseca maja vsako leto tekma koscev, kjer rada nastopim. Dobila sem že štiri pokale, ki jih vselej z veseljem pogledam. Kar sem mlad naučiš, lahko v starosti ponoviš. Danes mladine ne vidiš več pogosto kositi, nekateri sploh ne znajo. Ker vse s traktorjem in modernim strojem kosijo, naredi en človek, kar je včasih sedem ali deset koscev pokosilo.”³³ (1933, Kršna vas, Podjuna)

102

Število otrok

Še v prvi tretjini 20. stoletja so ženske rojevale do konca svoje plodne dobe in rojstva otrok niso načrtovale. Rodnost na Koroškem podeželju je bila v tem času še vedno visoka. Po podatkih iz rojstnih knjig je Marija Makarovič v več monografijah ugotavljala, da je začelo število rojstev upadati že po prvi, zlasti pa po drugi svetovni vojni. Domneva, da se je v tem času začelo načrtovanje otrok – z redkimi izjemami, seveda. V Selah, na primer, se je v obdobju od 1845 do 1914 rodilo povprečno po pet otrok v družinah. Enako je bilo tudi v letih 1920 do 1955, potem pa je do leta 1972 število padlo na tri otroke na družino.³⁴ Za Dobro vas navaja nekaj primerov družin z več otroki, med katerimi prevladujejo take, ki so jih imele več kot pet.³⁵ Za Vogrče pa za leto 1994 ugotavlja, da so v družinah, kjer so bile žene že izven rodnega obdobja, imeli v povprečju štiri otroke, v onih, kjer bi žene še lahko rodile, pa skoraj tri.³⁶ V devetdesetih je še vedno dobra tretjina Slovencev na Koroškem živela v velikih gospodinjstvih; pri nemško govorečih je takih le četrtnina. Posebno močno izražena je ta struktura v političnem okraju Velikovec, dosti manj močno pa v dvojezičnem delu okraja Celovec-dežela.³⁷

Pripovedovalci zbirke *Tako smo živeli* prihajajo večinoma iz številnejših družin. Veliko število otrok je tesno povezano s premoženjskim stanjem njihovih staršev. Tri četrtine (57% ali 75 %) pripovedovalcev iz prvih petih knjig *Tako smo živeli* prihaja iz kmečkih družin, od tega 21 (27,6 %) z velikih kmetij, po 18 (23,6 %) pa s srednjih in

³² Pripovedovalka o opravljanju moških del. *TSŽ 2, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1994, str. 104.

³³ Pripovedovalka o košnji in tekmovanjih za pokal. *TSŽ 3, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 180.

³⁴ Marija Makarovič, *Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec, 1994, str. 289, 296.

³⁵ Marija Makarovič, *Družinsko življenje v dobrolski občini. Dobro vas in okolica. Iz preteklosti v sedanjost*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1996, str. 499.

³⁶ Marija Makarovič, *Življenje vogrških družin. Osem stoletij Vogrč*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 258.

³⁷ Albert F. Reiterer, *Kärntner Slowenen: Minderheit oder Elite? Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung*. Celovec, 1996, str. 251.

malih. Iz najemniških, gostaških in dninarskih družin je 6 (7,8 %) pripovedovalcev, ostalih 13 (17,1 %) jih je bilo rojenih v kajžarskih, delavskih, trgovskih, torej nekmečkih družinah.

Hči velikega kmeta iz Vogrč tako pripoveduje o številnosti njihove družine:

“Mama in oče sta se poročila leta 1911 in kupila dom v Žvabeci. Bila sem sedmi otrok po vrsti, v sredi, poleg mene pa so bili še: Feliks, Franc, Jožef, Aleš, Pavel, Stanislav, Štefan, Matilda in Katarina. Vida je umrla, ko je bila stara nekaj tednov. Tudi pobeji so naglo umrli in se njihovih imen ne spomnim več. Ker nas je bilo toliko, smo morali pridno delati. Še gospod župnik so mislili, da je pri naši hiši preveč otrok, in jim nismo bili po furmi. Nekoč so mi rekli: “Koliko pa vas je?” Jaz sem bila pa tako užaljena, da sem odgovorila: “Ja, za cel piškrc (mera za žito, 20 litrov).” Gospod so bili hudi in so me udarili po hrbtu, jaz sem pa šla naprej. Če bi bila takrat otroška doklada, bi nam šlo dobro, tako pa smo imeli samo tisti gnar, ki so ga starši pridelali ali prišparali. /.../ Imeli smo preprosto hrano in ne spomnim se, da bi ne imeli kruha. Res pa je, da smo ga snedli, ko je bil še skoraj v peči.”³⁸ (1920, Vogrče, Podjuna)

103

Nosečnost, porodi, delo nosečnic, smrt porodnic in dojenčkov, nega

Večina etnoloških besedil, ki so napisana o tej temi na Koroškem, govori o šegah, navadah in verovanju na začetku človekove življenjske poti. Izogibi, tabuji, verovanja in podobno pa so le del pojavnosti. Ugotavljam, da tako ženski kot moški življenjepisi, ki gostobesedno in nadrobno opisujejo prihod novega bitja na svet, o tej simbolni dimenziji praznoverja bolj malo povedo. Pravzaprav jo le tu in tam bolj mimogrede omenijo. Vse ženske in nekaj moških pripovedovalcev, ki so govorili o tej temi, so se bolj osredotočili na življenjske razmere, predvsem na delo med nosečnostjo in tik pred porodom, rojstvo na domu ob pomoči izprašanih babic, še pogosteje pa neizprašanih ali drugih žensk iz sorodstva ali sosedstva, ki so porodnici priskočile na pomoč in na navajanje rodnosti v plodnem času ženske in delno tudi smrtnosti dojenčkov v svojem najobčutljivejšem obdobju. V spominu pripovedovalcev so življenjskim razmeram odrejena prioritetejša mesta kakor metafizičnim, praznovernim ali simbolnim razlagam. O svojih strahovih in dvomih v zvezi z nosečnostjo in porodom v življenjskih zgodbah ni govora. To gre morda pripisati dejstvu, da govorijo vendarle ljudje, rojeni v 20. ali v zadnjih letih 19. stoletja. Tudi če so bili malo seznanjeni z delovanjem človeških fizioloških funkcij, ki zadevajo spočetje in rojstvo, so vendarle v življenjepisih poskušali dati čimbolj racionalno razlago, pač v okviru svojega *sedanjega* izobrazbenega obzorja. V tej smeri je bil sestavljen tudi vprašalnik, ki se v četrtem sklopu vprašanj osredotoča na število otrok, nosečnost in pozornost moža, kraj rojstva, čustva in vzgojo otrok.³⁹ Zdi se, kakor da je danes praznoverje za pripovedovalce preživela in otročja zadeva, ki ne sodi v

³⁸ Pripovedovalka o številnosti družine. *TSŽ 3. ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 144.

³⁹ Prim.: Marija Makarovič, Dodatek k prvemu delu zbirke *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 191.

osemdeseta ali devetdeseta leta, ko so bile povečini zapisane življenjske zgodbe, ali pa o tej obliki verovanja niso govorili, ker so se na tihem bali posmeha. Praznoverje je pri mnogih pripovedovalcih bržkone uravnavalo del njihovega življenja v preteklosti, vse dokler niso od svojega okolja dobili verjetnejše in treznejše razlage, ki je sčasoma postala tudi bližje njihovemu zdravemu razumu. Upoštevati je tudi treba, da so bile zgodbe zapisane ali pripovedovane tujcu in zato je njihova struktura in delno tudi vsebina drugačna, bolj prirejena, kot če bi jo posredovali domačemu človeku. Podobne razloge za izgon verovanj ugotavlja tudi Irena Rožman, ki je raziskala šege in verovanja ob rojstvu v rožanskih vaseh Bilčovs, Velinja vas, Potok, Muškava in Želuče. Na zastavljeno vprašanje, zakaj so verovanja izginila iz življenja ljudi, se mnenja njenih pripovedovalcev niso bistveno razhajala. Največkrat so kot razloge navajali razvoj znanosti, večjo informiranost, izobraženost in razgledanost ljudi, hiter razvoj medicinskih znanosti, kjer so zdravlila zamenjala vso prejšnjo magijo in tabuje.⁴⁰

Oblika življenjepisnih pripovedi nakazuje, da so pripovedovalke zgodbe o rojstvih pripovedovali že velikokrat in so razmišljale o njihovi vsebini. V triintridesetih izpričanih zgodbah o rojevanju iz zbirke *Tako smo živeli, Življenjepisi koroških Slovencev*, je opazna njihova stereotipna narava, ki povezuje stare motive z novimi dogodki. S svojim metaforičnim pomenom so zgodbe v nasprotju z dejansko historično vrednostjo. Metaforičen pomen je v tem, da ženske rojstva svojih otrok opisujejo kot dogodke s potencialno nevarnostjo za njih same in z negotovo možnostjo preživetja za njihove novorojence. Edino trdno jedro vsake zgodbe je delo, ki pa v sebi nosi še podzgodbo o koncu obdobja tabuja.

Iz zgodb o rojstvu se da izluščiti tipična mentaliteta časa, ženski pogled na življenje in rojstvo. Zato se bom v nadaljevanju poglavja osredotočila na koroško izkušnjo materinstva in očetovstva kot družbeno pogojeno podobo o sebi ob pomembnem dogodku – rojstvu otroka. Življenjske zgodbe o osebnih izkušnjah nosečnosti, pričakovanju otroka, rojevanju in materinstvu ponujajo vpogled v žensko obzorje in njihov sistem vrednot, ki so mu sledila pripisana, pričakovana in sprejemljiva ravnanja. Vloga koroške podeželske ženske in njenega reproduktivnega ciklusa v tem pogledu še vedno delno pripada neizgovorjenim sporočilom. Rojstvo otroka je bilo stanje, ko se je materi za nekaj časa prekinil ustaljeni vsakodnevni ritem in je glede na splošno stanje življenjskih razmer v prvi polovici 20. stoletja pomenilo tudi precejšnjo negotovost. Vloga kmečke ženske je bila namreč še v prvi polovici 20. stoletja določena pretežno večinoma prek njene reproduktivne in delovne sposobnosti.

Pripovedovalke, ki so obnovile svojo izkušnjo poroda, oziroma stanje pred ter po njem, so se najpogosteje spominjale gospodinjkega in kmečkega dela, ki so ga opravljale tik pred porodom; kraja in časa, ko so dobile popadke; poroda, ki je bil največkrat doma (še v šestdesetih letih 20. stoletja); moževe, sosedske in babiške pomoči – izprašana in še bolj klicana neizprašana "heba", "hebama" ali "hebara" je včasih prišla z zamudo,

⁴⁰ Irena Rožman, Šege in verovanja ob rojstvu. Bräuche und Glaubensregeln zur Geburt. *Na poti v vas. Vsakdanja kultura v Šentjanžu in Bilčovsu s poudarkom na prvi polovici 20. stoletja. Unterwegs ins Dorf. Alltagskultur in St. Johann und Ludmannsdorf in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.* Ur. Mojca Ramšak in Janko Malle. Celovec, 1993, str. 52.

če se je zamudila pri drugi porodnici ali če zaradi slabih prometnih sredstev preprosto ni mogla biti točna, še posebej v odročnejših hribovskih naseljih. Tako je marsikatera žena rodila in si pomagala, kakor je najbolje vedela sama, katera je zaradi nestrokovne pomoči pri porodu umrla, še pogosteje pa je našlo večno luč dete, ki je komaj zagledalo luč sveta.

Šolane babice so se namreč v Babiškem vestniku še v tridesetih letih 20. stoletja pritoževale nad konkurenco mazačk in se borile proti njihovemu neznanju. Take neizprašane babice so znale pomagati pri normalnem porodu, toda že pri majhni komplikaciji, na primer napačni legi otroka, rojstvu dvojčkov in podobno, so zaradi neznanja ponavadi odpovedale. Zato tudi ni čudno, da je bila smrtnost dojenčkov, ki so se rojevali doma, še v prvi polovici 20. stoletja visoka. Marija Makarovič omenja, da so bile v koroških rojstnih knjigah vpisane prve izprašane babice že v prvi polovici 19. stoletja; tako na primer v Dobrli vasi leta 1837⁴¹, v Selah leta 1881⁴², v Strojni leta 1899⁴³ in v Vogrčah šele leta 1910⁴⁴. Število neizprašanih babic je močno presešlo število izprašanih, o čemer govori selski primer, kjer je v obdobju od 1825–1834 delovalo okrog šestdeset domačih neizprašanih babic. Te so navadno delale le v svojem ožjem okolišu, tu in tam so šle pomagat porodnici tudi v bolj oddaljene vasi. Kljub temu so številne ženske rojevale same. Spet na selskem primeru se da izračunati, da je na primer leta 1869 samih rodilo štirideset odstotkov porodnic, leta 1878 pa šestnajst odstotkov.⁴⁵ V 20. stoletju se je položaj izboljšal, izprašane babice na podeželju so bile pogostejše, a kmečke ženske so še vedno v mnogih primerih morale uporabiti od mater ali sorodnic posredovano jim znanje o večini porajanja. O tem govorijo tudi nekatere življenjske zgodbe.

Pripovedovalkam so v spominu na porod ostale celo vremenske razmere, še zlasti, če so bile grde, in pa politični dogodki, če so pretresljivo vplivali na njihovo tedanje življenje (na primer odhod moža v vojsko, priključitev Avstrije k Nemčiji, izgnanstvo v taborišče med drugo svetovno vojno).

Kar zadeva delo, so domači in vaško okolje nosečnice obravnavali kot druge "normalne" delavke in zaradi tega, ker so bile v "nošnj" ali "nošenju", kakor so nosečnost imenovali, niso imele posebnih privilegijev. V Podjuni se je denimo na splošno reklo, da boš že počival po smrti, v času življenja pa je tvoje prvo poslanstvo delo: "Potem se spočije, ko se na pare leže." Tudi pripovedovalke so same poudarjale, da so delale vse, tudi še v pozni nosečnosti, ko bi se morda lahko uspešno izgovorile nanjo. Tu lahko opazujemo njihov lasten odnos do rojstva in dela. Mnogo nosečnic je opravljal delo tik

⁴¹ Marija Makarovič, Družinsko življenje v dobrolski občini. *Dobrla vas in okolica. Iz preteklosti v sedanost*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1996, str. 495.

⁴² Marija Makarovič, *Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec, 1994, str. 321.

⁴³ Marija Makarovič, *Strojna in Strojanci. Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana, 1982, str. 286.

⁴⁴ Marija Makarovič, *Življenje vogrških družin. Osem stoletij Vogrč*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 259;

⁴⁵ Marija Makarovič, *Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec, 1994, str. 321, 323.

pred porodom, čeprav že z zadnjimi močmi, bodisi ker niso želele pomoči bodisi ker niso imele poguma, da bi zanjo prosile. To je bilo med drugim tudi vprašanje spodobnosti in delovnega ponosa, ki ga je diktiral splošno uveljavljen vedenjski vzorec v kmečkem okolju. Ob tem je bil pomemben odnos med ženo in možem in njegovo pripravljenostjo, da opravlja t.i. ženska dela. Pripovedovalke tudi še za čas prvih popadkov navajajo dela, ki jih niso hotele opraviti ob pomoči drugih ali jih celo pustiti neopravljena. Tako naj bi po pričevanjih zadnji dan nosečnosti in tudi še v času popadkov žele žito, mlatile ajdo z mlatilnico (kar ni bilo dosti lažje kot ročna mlatev, saj jo je bilo treba ročno "nabulati" – nametati snope vanjo), krmile živino ali pripravljale krmo zanjo, molzle, okopavale vrt, delale maslo in skuto, prale perilo, kuhale, pekile pogačo, če je bila drugi dan nedelja, ali pospravljale po hiši.

106

"Pred porodom sem vedno delala do zadnjega. Spominjam se, da sem enkrat pred porodom pekla pogačo, če bi kdo prišel, ker je bila drugi dan nedelja. Večkrat sem se usedla zaradi bolečin. Potem je prišla babica in ona dokončala. Imela je dve porodnici hkrati, je hodila še eno drugo gledat, tri kilometre daleč. S kolesom jo je sin pripeljal na štangi. Ko sem rodila, je samo punčko zavila v plenice, nič je ni skopala, so jo že klicali k drugi. Potem ko je ona rodila, so jo spet pripeljali nazaj. Dež je padal in še hladno je bilo – 19. septembra 1937. Pri ta tretji pa sem še prej imela pranje. Vés dan sem čutila bolečine. Mož je pa kosil. Potem se je mati z njim dogovorila, da bo belo rjuho obesila, ko bo prišel čas, da mora iti po babico. Ko je zagledal rjuho, se je peljal po babico. Ona pa je rekla, da ima hčerka mastitis in ne sme k porodnici. Je spet pritekel nazaj. Mu je rekla, naj gre po babico v Šmohor. Je potem še ena druga letela ponjo, ker ji je iz gostilne telefoniral. Pa tudi nje ni bilo doma, ker je šla k drugi. Hčerka ji je šla naproti z njeno torbo na vlak. Srečali sta se, in je šla na naslednji vlak. Rodila sem sama, še preden je prišla. Mati si niso upali pomagati, ker niso bili navajeni. So vsako minuto gledali, če prihaja. Potem naju je babica oba uredila. Vsakega otroka sem se veselila. Še na misel mi ni prišlo, da bi ga odpravila."⁴⁶ (1908, Preseka, Zilija)

"Deklico sem rodila doma. Smo ajdo mlatili in je večkrat mlatilnica mlatila po praznem, ker sem že imela bolečine, pa nisem mogla dovolj hitro nabulati snope. Ustaviti pa tudi nisem hotela. Sem mislila, da bom še živino ofutrala in pomolzla. Me je pa prijelo. Šla sem v posteljo in sama rodila. Mož je tekel po eno žensko. Ona pa je tekla po Barbi, ki je hodila otroke pobirat (tako se reče babicam, ki so v veliko primerih otroke dobesedno lovile, če je rojevanje potekalo na tleh, kleče, čepe ali sede na nizkem stolcu, ko so bile postelje prevelika dragocenost, da bi jih onečedila porodna poplava vode, urina, znoja in krvi⁴⁷). Potem je ona vse uredila. Sem bila par dni v postelji, potem sem pa vstala, ker je bilo delo. Pri Justini sem že imela bolečine na polju, ko sem krmo za svinje pripravljala. Potem sem doma še naredila maslo in skuto, da bi ju nesla drugi dan v Celovec na trg. Maslo in sir sem vedno delala v sredo. Ta dan je bil tudi drugače zelo hud. Zato so se mi vsi – razen dveh – rodili v sredo. Ko je mož tekel po

⁴⁶ Pripovedovalka o delu pred porodom, zapletih in moževi pomoči. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 95.

⁴⁷ Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja. Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb, 1982, str. 47.

⁴⁸ Pripovedovalka o delu pred porodom. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 100.

*babico, sem še hitela pospravljati, da je bilo bolj čedno. Drugače pa se z možem nisem mogla kaj pogovoriti.*⁴⁸ (1909, Tuce, Rož)

“Pred porodom sem delala vedno do zadnje minute. Ko sem rodila prvo, leta 1951, je šlo bolj počasi. Babica je bila cel dan pri meni. Pri drugi, leta 1953 sem imela delavce. Ko sem kuhala kosilo, sem dobila že popadke. Ko so prišli delavci h kosilu, sem postavila juho na mizo, šla v sobo in se malo zvila. Nato sem šla spet v kuhinjo in postavila glavno jed na mizo. Spet sem šla v sobo, se malo zvijala in kmalu sem porodila deklico. Babica je tokrat prišla prepozno. Pri tretji, leta 1957 je bilo tako: Imeli smo veliko gredo, in spet je zraslo precej plevela. To sem morala še okopati. Čeravno me je zelo bolel križ, sem kopala cel dan. Zvečer, ko sem vse pospravila, sem moža poslala po babico. Babica si je kupila ravno prvi avto in je takoj prišla. Prinesla sem ji košaro drv naproti. Začudila se je in rekla: “Pojdem pa še nazaj. Pridi, da bom kontrolirala, koliko časa še imam.” Šli sva v sobo. Med kontrolo reče: “Nazaj drži, gre prehitro!” Ni pomagalo, otrok je hotel na svet. Zadnjega, leta 1961, pa je prinesla Marija. Ko so tisti advent “nosili Marijo”, so jo 19. decembra prinesli ravno k nam. Gospod župnik in dolga procesija ljudi so zelo slovesno opravili to pobožnost z rožnim vencem, litanijami, pridigo in Marijinimi pesmimi. Nato so cerkveni pevci imeli še vaje za božič. Jaz pa sem se vrnila v sobo in prosila Marijo: “Zdaj si ti tukaj, pa še mene reši!” In res, zjutraj sem porodila močnega zdravega fanta.”⁴⁹ (1929, Čirkovče, Podjuna)

107

Taki podatki o delu koroških žensk v kmečkem okolju tik pred in takoj po porodu pravzaprav niso nič novega, saj so etnologi za enak družbeni sloj in isto obdobje prve polovice 20. stoletja z isto metodo življenjske zgodbe ugotavljali podobno med drugim tudi za druge države.⁵⁰

V 19. stoletju je bilo veliko tabujev povezanih z nosečnostjo in rojstvom otroka. Nosečnice in porodnice so imeli za nečiste, ker naj bi pomenile nevarnost za okolico in same sebi. S porodom je bila ženska za mesec ali več izločena od družbe, po tem času pa so jo v občestvo vpeljali v cerkvi in jo s tem simbolno očistili. V Selah in Vogrčah so na primer vpeljevali še tik pred drugo svetovno vojno.⁵¹ Zato naj bi se rojstvo odvijalo na skritem prostoru, ženske pa so bile še nekaj časa ločene od drugih ljudi, da jih ne bi kontaminirale. To prakso poznamo tudi drugod v slovenskem prostoru, saj je bilo verovanje pripravno za odpravljanje strahov in čustvenih napetosti, ki so nastajali tudi zaradi zdravstvene in splošne neprosvetljenosti. Zgodbe žensk, ki rodijo skoraj med

⁴⁹ Pripovedovalka o štirih porodih doma in delu tik pred tem. *TSŽ 2. ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1994, str. 178–179; *Ista, Življenje vogrških družin. Osem stoletij Vogrč*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 260.

⁵⁰ Na primer za Finsko in Norveško. Prim.: Hilkka Helsti, “Once were the mothers of iron.” *Countrywomen, birth and work during the first half of the 20th century in Finland. IX International Oral History Conference “Communicating Experience”* (2. knjiga). Göteborg, 1996, str. 506–511; *Ista, From Taboo Breakers to Toiler Mothers. The stories of lone mothers in the folklore of Finnish countrywomen. Ethnologia Fennica 22/1994*, str. 6–14; Liv Emma Thorsen, “Arbejdssom og driftig”. *Kjønnsarbejdsdelning og jentesosialisering i jordbruksmiljø 1920–1950. Kvinder, mentalitet, arbejdsde*. Ur. Inge Fredriksen, Hilde Romer. Århus 1986. Prim. po: Hilkka Helsti, “Once were the mothers of iron.” *Countrywomen, birth and work during the first half of the 20th century in Finland. IX International Oral History Conference “Communicating Experience”* (2. knjiga). Göteborg, 1996, str. 507.

⁵¹ Marija Makarovič, *Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec, 1994, str. 330.

delom in po porodu niso dolgo ločene od okolice, pa kažejo na radikalen obrat v kulturi rojstva od preloma 19. stoletja naprej. Čeprav je še v 20. stoletju veliko žensk rodilo v samoti, pa so mnogim že pomagale izprašane in neizprašane babice. Seveda ženske niso imele nič proti nekajdnevnu počitku po porodu, a njihova vseeno zgodnja vrnitev k delu lahko pomeni pot iz sramote in nečistosti ter s tem izstopanje iz okvirja tabuja. S tem se da zaključiti krog, ki vodi od ljudskega verovanja, šeg in navad, praznovnosti in podobno, ki je v zvezi z rojstvom še posebej natančno popisano pri Pavletu Zablatniku, do gospodarskih, družbenih in tudi mentalitetnih razlogov, ki so s tabujem prekinili. Zablatnik v knjigi od Zibelke do groba opisuje posebne dolžnosti in previdnosti nosečih koroških mater, ljudsko čaranje, vedeževanje in prerokovanje v zvezi z rojstvom, uvajanje novorojenčka v življenje, vero v rojenice in sojenice, apotropijska dejanja, nevarnost trutamore, uroka in škopnjaka...⁵² Toda težko je ugotoviti, koliko žensk se je na Koroškem v prvi polovici 20. stoletja še ravnalo po zakonih tabuja. Tabu je bil popolnoma odinjen šele konec petdesetih ali v začetku šestdesetih let, ko ženske niso več rojevale doma, ampak v bolnišnici, kjer se je sled za bitji, ki prežijo ali varujejo otroka in porodnico, zbrisala. In če bi bilo delo edini pokazatelj, da je s tabujem opravljeno, se da celo napačno sklepati, da so z njim prej opravile ženske iz gospodarsko manj stabilnih gospodinjstev, ker si niso mogle privoščiti pomoči pri delu in s tem zagotoviti daljšega počitka. Toda ta hipoteza se sesuje kot prhka žagovina. Da garaško delo pred porodom in skoraj takoj po porodu nima dosti skupnega z gospodarskim stanjem družine, pove dejstvo, da so v tem času delale tako dekletke in kajzarice kakor tudi kmetice.

Preučevanje dela nosečnic in porodnic je le ena pot do rešitve tega vprašanja. Druge poti vodijo k večjemu prispevku zdravstvene in splošne razsvetljenosti, ki jo je še pospeševalo opismenjevanje in šolanje otrok. Edina pripovedovalka, ki se je v spominih naslonila na ljudsko verovanje, pravi takole:

*“Ko sem šla k poroki (leta 1936), so mi starejše ženske svetovale, da naj dam pod rokav malo denarja in ga vržem na tla, ko bomo šli okrog oltarja, da bom lažje rodila. Nisem naredila, sem že prej rodila. /.../ Stari so pravili: kakor se mati v nošenju ravna, tako se bo otrok. Če kaj ukrade, bo tudi otrok. Pazila sem se, da se nisem jezila. To je res, da je potem tudi otrok jezast.”*⁵³ (1913, Lobnik, Podjuna)

Tu se da razbrati del ljudskega verovanja, ki je opozarjal, da dejanja, čustva in stresne situacije nosečnice lahko pomembno vplivajo na otrokovo fizično in psihično zdravje. Vsebina teh predpisov je v splošnem zapovedovala obvezna in prepovedana dejanja nosečnice, njeno tabuirano obnašanje, tabuirane jedi, tabuirane živali in rastline, tabuirane stike z določenimi ljudmi in tabuirane kraje,⁵⁴ značilnosti pa variirajo glede na različne dejavnike, kar navaja tudi Pavle Zablatnik. V vseh primerih, ki jih Zablatnik

⁵² Prim.: Pavle Zablatnik, *Od zibelke do groba. Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem*. Celovec, 1982, str. 7–25.

⁵³ Pripovedovalka o rojstvih, krstu, plenica in nosečniških zapovedih. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 162.

⁵⁴ Prim. delitev prepovedanih aktivnosti: Irena Rožman, *Šege in verovanja ob rojstvu*. Bräuche und Glaubensregeln zur Geburt. *Na poti v vas. Vsakdanja kultura v Šentjanžu in Bilčovsu s poudarkom na prvi polovici* ▶

našteva, je škoda, ki jo utrpi otrok, v sorazmerju z materinimi pregreški. Na podlagi tega razmerja pa je slonel sploh večji del ljudskega čaranja, vedeževanja in prerokovanja.⁵⁵ Vse to odseva različice koroškega kulturnega razumevanja simbiotičnega odnosa med materjo in otrokom, hkrati pa kaže na pomen, ki ga je družba skozi te predpise izkazovala obema. V interesu družbe je bilo, da se mati in otrok v njej dobro počutita in to se je reguliralo tudi s prenatalnimi zapovedmi in predpisi.

Marsikatera kmečka žena je zaradi vsakodnevnega fizičnega prenaprezanja otroka splavila, ne da bi sama to tudi želela. In otroci so se pri zgaranih ženskah rojevali šibki in slabotni. To navajajo statistike smrtnosti ob porodu ali kmalu po njem.

V Selah in Črni je Marija Makarovič opravila statistiko števila smrti. Iz nje je razvidna le smrtnost dojenčkov do treh mesecev (v hribovskih Selah) in do prvega leta (v rudniški Črni). Smrtnost je od leta 1718 do 1990 izredno nihala. Stopnja umrljivosti po posameznih desetletjih je naslednja. V Selah so bile najvišje stopnje umrljivosti v obdobju 1791–1800, ko je umrlo 15,8 % dojenčkov, v obdobju 1901–1910 celo 18 %, v obdobju 1931–1940 pa 11,5 %. Stopnja umrljivosti se je nekoliko zmanjšala od tretjega do vključno šestega meseca starosti.⁵⁶ V Črni je v obdobju 1791–1800 umrlo do prvega leta 13,5 % dojenčkov, v obdobju 1900–1910 največ – kar 32,6 %, v obdobju 1931–1940 pa 16,7 %.⁵⁷ Ti podatki povedo, da je največ dojenčkov umrlo (verjetno) takoj po porodu oziroma do tretjega meseca (v mrljskih knjigah za Sele so najpogostejše povprečne starosti umrlih moških dojenčkov starih od ene sekunde do nekaj minut, ženskih dojenčkov pa od nekaj minut do nekaj dni⁵⁸). To priča med drugim o kakovosti babiške pomoči, kadar je bila pravočasna, še bolj pa o nenehni samopomoči rojevajočih žensk v kmečkem in tudi delavsko kmečkem okolju.

Tudi odstotek smrtnosti žensk ob porodu zaradi nestrokovne pomoči ni bil zanemarljiv. Poleg tega pa so imele ženske malo priložnosti, da bi se potožile, saj nosečnost ni bila tema za pogovor niti v družini, še manj pa zunaj nje. Kolikor je glede dela nosečnost veljala za normalno stanje, pa nosečnici glede vidnih in prikritih čustvenih in fizioloških sprememb niso posvečali posebne pozornosti. In ker so to vedele, o sebi niso veliko govorile ali tožile, če so videle, da med domačimi preprosto ni čustveno razpoložljivega človeka, ki bi se utegnil s tem ukvarjati. Tudi v tistih primerih, ko so bili možje dovtetnejši za ženino drugo stanje, se večinoma zakonca o njem nista pogovarjala stvarno, saj so otroke, vsaj navzven, kupovali, jih “dobili” iz reke Drave ali ribnika, iz skal ob Dravi, na žagi, mlinskih ali žagovnih rakah, rekli so, da jih je “voda prinesla”,

20. stoletja. *Unterwegs ins Dorf. Alltagskultur in St. Johann und Ludmannsdorf in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.* Ur. Mojca Ramšak in Janko Malle. Celovec, 1993, str. 53–55.

⁵⁵ Pavle Zablatnik, *Od zibelke do groba. Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem.* Celovec, 1982, str. 8.

⁵⁶ Marija Makarovič, *Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto.* Celovec, 1994, str. 73–76.

⁵⁷ Marija Makarovič, Ivan Modrej, *Črna in Črnjani. Narodopisna podoba koroškega delavskega naselja do druge svetovne vojne.* Črna, 1986, str. 22. V odstotke preračunala M. R.

⁵⁸ Marija Makarovič, *Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto.* Celovec, 1994, str. 78, 79.

in podobno. Dobesedno vzeto so dojenčki v ljudskem mišljenju "priplavali po vodi", torej skupaj s porodno vodo. Nekaterim otrokom, ki so videli, da v hišo "kar naprej vsako leto" prihajajo novi otroci, so rekli, da že "Bog tako hoče", v drugih primerih pa so si izmislili, da jih "heba naredi", da je mamo "noga bolela, so ji pa to štruco prinesli". Spolna prosvetljenost pri kmečkem prebivalstvu v prvi polovici 20. stoletja na Koroškem je bila še vedno precej nizka.

*"No ja, v zakonu, če je kaj prišlo, je bilo bolje, da si bil tiho. Bila sem noseča, a je šlo naprej, ker sem preveč delala."*⁵⁹ (1903, Dvor, Podjuna)

*"Lastnih otrok nisva imela, ker so šli vsi po vodi, štirikrat sem otroka zgubila. Vzela sva rejenko, ko je bila stara petnajst mesecev."*⁶⁰ (1912, Zahomec, Zilja)

110 *"Moj dvojček je že pri porodu umrl. Kosova mama so mi povedali malo pred smrtjo, da se je ta otrok zadušil, ker niso mogli dobiti babice. Bila je nekam odšla. Mama mi tega nikdar niso povedali, omenili so samo, da je pob umrl."*⁶¹ (1924, Št. Jakob, Rož)

Očitno je v tem času mnogo žensk še vedno rodilo samih, brez pomoči babice ali koga drugega. Izročilo o tem, kako naj ravnajo pri porodu, so prejele od svojih mater ali drugih žensk, ki so že rodile. In svojo nosečnost so pogosto tudi prikrivale, ne samo pred sosesko skupnostjo, ampak celo pred možem. To je bila pač posledica tedanjega razumevanja spolnosti. Ta je veljala za sramotno, katoliška Cerkev jo je neuspešno poskušala podrediti zgolj reprodukciji, nosečnost pa je bila s tega vidika dokaz o nečedni spolni aktivnosti. Zaradi takega prepričanja je bilo treba žensko, ki je kazala znake nosečnosti, prikriti očem širše skupnosti. Skrivanje nosečnosti je šlo tudi na račun tega, da moški, še posebej, če so bili že v letih, niso več želeli otrok. Nosečnice so svoje stanje skrivale tudi v primerih, ko so bili odnosi med zakoncema skrhani.

Sram je imel svoje korenine tudi v svetopisemskih verovanjih, na katerih je temeljil tudi cerkveni ritual očiščevanja. V stari zavezi je mati nečista sedem dni po porodu, če rodi dečka, in dva tedna, če rodi deklico. Po rojstvu dečka naj bi mati ostala doma triintrideset dni, po rojstvu deklice pa šestinšestdeset dni. V tem času naj se ne bi dotikala ničesar svetega, tudi naj ne bi hodila v cerkev. Šele po tem času je bilo možno očiščevanje v cerkvi.⁶² Vpeljevanje v cerkvi je po Evropi izginjalo v prvih desetletjih 20. stoletja, čeprav ga občasno zasledimo tudi še po letu 1940. Skoraj istočasno z ukinjanjem vpeljevanja je izginjal tudi tabu. Koroške življenjske zgodbe so odlično potrdilo za to, saj se da iz njih razbrati, da so ženske v pripovedih precej ignorirale zakone tabuja in izpostavljale svojo železno garaško naravo v delu in s tem svojo prisotnost v družbi.

Navajam pripoved o rojstvu v samoti iz druge polovice tridesetih let, ki bi to lahko

⁵⁹ Pripovedovalka o spontanem splavu kot posledici trdega vsakodnevnega dela. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 53.

⁶⁰ Pripovedovalka o spontanih splavih. *TSŽ 3, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 133.

⁶¹ Pripovedovalka o smrti brata dvojčka in zamolčani resnici. *TSŽ 3, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 154.

⁶² Tretja Mojzesova knjiga (Leviticus 12,2–12,5). *Sveto pismo stare in nove zaveze*. Ekumenska izdaja z novim prevodom nove zaveze. Ljubljana, Britanska biblična družba, 1985, str. 115.

potrdila, nato pa še pripoved kmečkega moža, ki je imel ta privilegij, da je bil doma, v sobi, kjer je rojevala njegova žena od prvega otroka leta 1957 do zadnjega, sedmega, ki se je rodil leta 1975. Mimogrede omeni, da nosečnosti (pri zadnjem otroku) ni opazila niti najbližja soseda in sprva ni hotela verjeti, da je žena rodila. Nekatere druge pripovedovalke so omenjale tudi svoj občutek sramu, če so rodile po štiridesetem letu in omenjajo, da so takrat namerno zmanjšale intenzivnost druženja z ostalimi nedružinskimi ljudmi.

“V enem letu po poroki, leta 1937, je bil že pob Lojze. Možu nisem nič povedala, da sem noseča, dokler ni sam videl. Rodila sem ga sama, brez babice. Mama me je naučila, kako je treba. On je šel tisti večer v seno spat. Pripravila sem plenice. Popkovino sem sama prerezala. Potem je od nekod le prišla dekla, segrela vodo in skopala otroka. Meni je bilo vseeno, kar bo pa bo, sem mislila. Potem so bili še trije. Prvega je še kar sprejel, druge tri pa ne tako. /.../ Vse otroke sem sama rodila. Pri prvem sem bila kar dolgo v postelji. Stregla mi je teta. Pri drugih treh sem bila manj časa.”⁶³ (1906, Šentanel v Sloveniji, danes Komelj, Podjuna)

111

“Leto dni po poroki (leta 1958) se je rodila prva hčerka. Nato je prišla druga, za njo pa pet fantov, zadnji leta 1975. Vsi so se rodili doma in pri vsakem porodu sem bil zraven. Žena je želela poroditi doma. Pravočasno sem vselej poskrbel za babico in ob porodu kje v sobi čakal ter pazil, da sem lahko takoj stopil do žene, če je želela. Od rojstva zadnjega sina leživa z ženo v ločenih sobah. Da sem jim plenice zamenjal ali flaško dajal, je bilo samoumevno. Stalno si pa moral paziti, da nisi otroka preveč stisnil. Teža sem se hitro navadil in vsakega novorojenčka sem se razveselil. Ko se je rodil zadnji, je prišla slučajno na obisk sosedinja. Moja žena je malo bolj okrogla in se ji zato dolgo ni videlo, da je noseča. Ponosno sem torej sosedu povedal, da sem postal vnovič oče. Nasmejala se je in ni hotela verjeti. Odvedel sem jo v sobo in poleg moje žene in mene je bila prva oseba, ki je vzela sina v naročje.”⁶⁴ (1929, Rinkole, Podjuna)

Načrtovanje otrok oziroma preprečevanje zanositve sta bili povečini izven miselnega koncepta spolno zrelih ljudi na Koroškem v prvi polovici tega stoletja, v nekaterih primerih pa tudi še kasneje. Več pripovedovalk je omenilo, da nikoli ne bi vzele tablet proti zanositvi. Če odštejem nedostopnost kontracepcije in tudi precejšnje nepoznavanje zakonov spočetja, lahko rečem, da jim je bilo v tem oziru vsako novo življenje sveto, ker ga je dal Bog. Iz prejšnje zgodbe se da razbrati, da so v nekaterih primerih prakticirali celibat v zakonu, oziroma spanje v ločenih sobah. Vendar to šele takrat, ko so jim bivanjski pogoji to omogočali. Sicer so ženske, v kolikor že niso imele otroka pred poroko, rojevale kako leto po poroki in povečini vse do svojih poznih štiridesetih let, do konca plodne dobe.

Čeprav ni bilo v skladu z moralnimi, verskimi in družbenimi normami in je bilo v nasprotju z lastno vestjo, so ženske v sili tudi splavljale. O tem govori samo ena pripovedovalka, in sicer omenja, da so nekatere, ki si zaradi številne družine niso želele

⁶³ Pripovedovalka o porodu brez pomoči. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 30–31.

⁶⁴ Pripovedovalec o sedmih ženinih porodih doma in njegovi pomoči. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 159.

novih potomcev, same odkrile t.i. družbeno nekaznovano odpravljanje ploda, ko so ugotovile, da lahko izzovejo splav s prekomernim fizičnim delom. Izučena babica iz Bilčovsa, ki je v svoji več kot štiridesetletni babiški praksi pomagala rojevati ženskam iz Roža od leta 1954 naprej, mnogim v lastnem domu, na primer omenja v intervjuju, da sta samo dvakrat prišli k njej ženski z željo splaviti. Ni jima ugodila, ker je menila, da za to nima znanja in ker s tem sama ne bi mogla živeti.⁶⁵

Sicer pa o detomorih v drugi polovici 19. stoletja piše le ena pripovedovalka in v pripoved, ki jo je slišala doma, predvsem v njen drugi del, vnaša elemente svoje domišljije in želja. Tu navajam le opis okoliščin detomora, ne pa kasnejšega razpleta detomorilkinih duševnih problemov.⁶⁶

112 *“Se je že pripetilo, da je nezakonska mati novorojenčka pokončala. Pripovedovali so tole zgodbo. Nekoč je bilo dekle, ki je pričakovalo nezakonskega otroka. Skrbno je svoj stan skrivala. Ko je bilo tako daleč, je otroka porodila na skritem kraju. Imela je srečo, da so bili tedaj njeni domači na polju. Z izgovorom, da jo glava boli, je sama ostala doma. Ko si je malo opomogla, je zanesla dete veliki svinji v korito. Ta ga je pohrustala. Nato je dekle vse sledove skrbno zbrisala. Nihče ni opazil njenega zločina. A njena vest jo je začela strašno mučiti. Ni našla več pokoja ne podnevi ne ponoči. Namesto da bi spala, je jokala včasih do jutra. Ni si več vedela pomagati v svojih dušnih in srčnih težavah. Na skrivaj se je napotila k puščavniku in mu potožila svoje žalostno duševno stanje. /.../ Kruto mišljenje o nezakonskem otroku je napravilo veliko nesrečnih družin. Strah pred sramoto in vsemi posledicami je dostikrat zakrivil tajni umor otroka.”⁶⁷ (1896, Ločilo, Zilja)*

Le ena od pripovedovalk se je v življenjski zgodbi prostodušno potožila čez svojega precej surovega moža in priznala, da bi si med nosečnostjo želela imeti mir in manj spolnih odnosov (ali vsaj na drug način). Primerjavo je našla kar v vsakdanjem okolju – pri živalih. Izjava, ob kateri bi bila dobrodošla še njena reakcija na take moževe taktike obnašanja, vodi že do druge problematike, ki zadeva nasilje v družini, posebej nad ženskami in otroki. Zgleda, da je v takih primerih pri ženskah prevladala fatalistično-pasivna vdanost v usodo, ker so svojo čustveno podobo videle tradicionalno krščansko. V svoji ranljivosti so se ženske obrnile navznoter in poskušale v takem odnosu vzdržati s čimmanj telesnimi in psihičnimi poškodbami.

“Vseh šest otrok sem rodila doma. Delala sem do kraja, dokler je šlo. Moral si svoje prestati. On mi ni dal pokoja, čeprav sem bila v nošnji. Še žvad ima pokoj, žena pa ne. On je šel po hebamo, pa je vmes že minilo. Drugače so malo pomagale

⁶⁵ Špela Filipič, Pogovor z Rezi Valentinič. Na svet je pomagala osemstotridesetim otrokom. *Družina in dom* 1996, št. 2 str. 8.

⁶⁶ Iz pripovedovalkine več kot sto strani dolge življenjske zgodbe, kjer opisuje življenje tako, da ne govori o sebi, niti o najbližjih članih gospodinjstva, pač pa o širši vaški skupnosti, se v različnih delih zgodbe pojavlja podobna dramaturška zasnova. Ta pusti zgodbi verjetnost do njenega viška, potem pa se prepusti literariziranju, pač glede na svojo potrebo po preoblikovanju sveta. Zato so drugi deli teh pripovednih sklopov idealizirani v skladu s pripovedovalkinimi željami in je pri njih potrebna dosledna kritika vira.

⁶⁷ Pripovedovalka o detomoru. *TSŽ 3, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 71–72.

⁶⁸ Pripovedovalka o delu med nosečnostjo in doživljanju spolnosti. *TSŽ 2, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1994, str. 45.

*vaške ženske. Po porodu nisem dolgo ležala, sem kar kmalu šla spet delat.*⁶⁸ (1909, Tuce, Rož)

Ostale so, tudi če so podobno čutile, zaradi sramežljivosti o tem molčale. Nekatere so svoje partnerje v tem smislu pohvalile in so menile, da so bili pozornejši in da so bolj skrbeli zanje kot običajno in da so se veselili otroka. Njihovo večjo skrb so videle v tem, da so, ko je bil čas za rojevanje, tekli po pomoč in da so se na splošno bolj bali za ženino zdravje. V prostor, kjer je potekal porod, pa jih niso spustili ne žena ne babica, da se jim ne bi "priskutilo". Vloga mož pri porodu je bila na podlagi življenjskih zgodb še krepko do petdesetih let obrobna, odstranjeni so bili iz dogajanja rojevanja, čeprav so smeli teči po babico. Ženske jih niso nikoli prosile za čustveno ali kako drugo obliko podpore in pomoči, če je niso nudili sami od sebe. Pravzaprav nam zgodbe – o delu in porodu – pričajo o tem, da se na moške sploh niso zanašale. To se je na primer spremenilo v vasi Bilčovs v Rožu šele okrog leta 1975, ko je izučena babica, pri kateri so ženske lahko rojevale pri njej doma, začela sprejemati tudi očete.⁶⁹ Le redke so se lahko pohvalile z obzirnostjo mož, ki so jim po porodu pomagali v gospodinjstvu ali pri negi otroka. Ponavadi so to delo opravljale matere porodnic, že odrasle hčere, sorodnice ali sosede.

*"Z možem sva vsakega otroka z veseljem sprejela. Vse otroke sem rodila doma in pri vseh je pomagala ista babica. Pri zadnjem sem hotela iti v bolnico, pa so mi otroci rekli, naj ne hodim, ker bodo oni pomagali in da bodo že sami oprali vse plenice. Ostala sem doma – hvala Bogu – je šlo vse po sreči. Babica otročnicam osem dni ni dovolila vstati. Pri zadnjem otroku sem pa enkrat vstala, ker sem hotela poravnati rjuho. Postalo mi je slabo. Babica je rekla, da moram biti še nadaljnjih osem dni v postelji. Tedaj me je vsak dan bolela glava. Mož je takrat vse postoril po hiši, kar je mogel."*⁷⁰ (1910, Rut, Rož)

Babice so otročnicam svetovale, da ostanejo po porodu osem dni v postelji, praksa in življenjske izpovedi pa kažejo, da so ženske v prvi polovici 20. stoletja vstajale v skrajnem primeru celo že drugi dan. Na priporočenih osem dni je smela upati le malokatera – recimo kmečka gospodinja z velikega in srednjega posestva, kjer so si lahko privoščili posle. Dekle, kajžarice ali ženske z malih kmetij so morale biti hitro na voljo pri delu, ki je čakalo in jih počakalo. Na poporodni počitek sta v tem smislu vplivali gospodarska in družbena plat. Nekoliko dlje so ležale ženske, ki so imele težaven porod ali ki so rodile dvojčke. Različna je bila tudi kakovost poporodnega počitka posameznih porodnic. Nekatere so bile deležne pomoči le pri najtežjih opravilih zunaj hiše, druge pri delu v gospodinjstvu, tretje le pri negi otroka. Tudi tu se da ugotoviti, da je bilo rojevanje doma del delovne morale žensk in vrednota. Bilo je predrago potovati do bolnišnice in v normalnih razmerah so menili, da je celo popolnoma nepotrebno. Ideal močne, pogumne, delovne in sposobne kmečke ženske je narekoval, da rodi doma, da mimogrede postori, kar ima postoriti. Delo je bilo središčna vrednota v njenem življenju. Ta ideal je bil v pravem nasprotju z idealom gospodinje iz srednjega razreda.

⁶⁹ Špela Filipič, Pogovor z Rezi Valentinič. Na svet je pomagala osemstotridesetim otrokom. *Družina in dom* 1996, št. 2, str. 8.

⁷⁰ Pripovedovalka o moževi pomoči po porodu. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 50.

Te so bile označene kot fizično šibke, pasivne, nežne in čustvene, njihovo poslanstvo je bilo v zakonu in materinstvu. Če bi prevzele ideal kmečkih žensk, bi postale možače. In obratno – kmečke ženske so bolj cenili po delu kakor po sposobnosti zadovoljevanja družinskih čustvenih potreb. Tudi od srede 20. stoletja naprej je porod doma še vedno del vrednote, zato so v nekaterih krajih, na primer v Bilčovsu, babice na svojem domu imele prave male porodnišnice, skrbele po porodu za otroka in mamico in oba za osem dni vključile v lastno družinsko življenje.⁷¹ Navajam ideal kmečke žene iz Zilje, kakor ga je zapisala ena od pripovedovalk:

*“Pavrška dečva se mora koj veliko učiti, če hoče kdaj postati dobra mati in pridna gospodinja. Ona tri vogle hiše podpira. Od nje se pričakuje, da zna dobro in varčno kuhati. Ona mora skrbeti, da je za vso družino vsak čas obleka pripravljena. V hlevu se mora dobro spoznati pri živini. Poznati mora vsako seme, kako in kdaj se seje, kako se obdela za poznejšo uporabo, kako se dela maslo, sir, kako se dimi meso, kako se pripravi zelje, kako mošt. Ona mora vedeti, kako je treba zdraviti ljudi in živino, da ni potrebno za vsako malenkost klicati zdravnika. Znati mora dober kruh speči, žeti in tako naprej.”*⁷² (1896, Ločilo, Zilja)

Ker so ženske v povprečju hitro začele fizično delati, tudi niso mogle dolgo dojiti, nekatere navajajo da celo manj kot dva meseca, čeprav so dojenčke pri lepem vremenu, če je le bilo možno, jemale s seboj na delo. Nekatero dekle in dninarice so se s tem izpostavile, toda če delodajalci niso nič rekli, so to počele še naprej. Druge so, če so le mogle, dojile tudi do dveh let, saj je bilo materino mleko najcenejša in najpripravnejša hrana, ki ni zahtevala kakšne posebne priprave in časa, čeprav je bilo tu in tam že znano, da je izključno materino mleko primerno za otrokov optimalni razvoj do njegovega šestega meseca. Če pa so ženske otroka prepustile v varstvo svoji materi, drugim otrokom doma ali komu tretjemu, ga čez dan seveda niso mogle dojiti in tako je mleko kmalu usahnilo. Torej je bilo dojenje tesno povezano tudi z delovnimi vlogami žensk, z njihovo prehrano, izročilom in seveda s časom, ki je minil od poroda do naslednje nosečnosti.

*“V nošenju sem veliko delala (leta 1950), ker so bili taki časi. Možje so sprejemali nosečnost kot nekaj navadnega. Še zadnji dan pred porodom sem cel dan žela. Drugo jutro pa je prišel Rudi. Rodila sem doma in heba mi je pomagala. Mož je šel ponjo, potem pa je bil nekje zunaj. Nikoli mi ni povedal, kaj je delal v tem času. Heba je bila takšna, da ni pustila, da bi bili možje blizu. Rekla je, da se jim potem vse pristudi. Videla sem ga šele, ko je bilo vsega konec.”*⁷³ (1926, Vogrče, Podjuna)

*“Vse štiri sem rodila doma ob pomoči izprašane babice iz Blač. Vstala sem pa že drugi dan po porodu.”*⁷⁴ (1913, Kokje, Podjuna)

⁷¹ Špela Filipič, Pogovor z Rezi Valentinič. Na svet je pomagala osemsto tridesetim otrokom. *Družina in dom* 1996, št. 2, str. 8.

⁷² Pripovedovalka o idealu kmečke žene. *TSŽ 3, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 60.

⁷³ Pripovedovalka o delu med nosečnostjo in pripustitvi moža k porodu. *TSŽ 2, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1994, str. 120.

⁷⁴ O počitku po porodu. *TSŽ 4, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1994, str. 18.

“Leta 1934 sem dobila prvega otroka. Potem sva imela enega za drugim, tako, da jih je bilo na koncu osem. Ne vem kako, ampak vse je šlo. Ko sem rodila prve otroke, mi je pomagala mamina sestrična, potem pa že heba. Florija sem rodila v Globasnici in sem bila zato kregana od gospoda župnika. Nisem vedela, da je tako pomembno, kje je otrok zapisan, zato sem šla potem k gospodu in se opravičila. Ko sta se dve rodili, sem se kar ustrašila. Prej sploh nisem vedela, koliko jih bo, dokler jih nisem videla. Budili so me in mi govorili, jaz sem bila pa samo zmantrana. Pa še dež je tako šel, tako je lilo. Mož je bil zmeraj doma, ko sem rodila, da bi šel poklicat, če bi kaj bilo. Noter pa ga nisem pustila. Otroke je imel zelo rad in otroci njega tudi. Da je le dete stalo, potem je pa zadovoljen bil. Jaz sem vedno rekla, da bi bili zdravi, da bi bili za delo in da bi si sami kruh pridelali, da jim ne bi bilo treba petlat.”⁷⁵ (1910, Črna v Sloveniji, danes Vogrče, Podjuna)

“Otrok sem rodila osem, štiri deklice in štiri fante, dva sta umrla še čisto majhna. Prva dva sem rodila v bolnici, ker nismo imeli babice, štirje so se rodili doma, dva pa na Potoku pri babici, kjer je imela sobo za porodnice in kjer si se počutil kot doma. Naše mame so vse rodile doma in takega prepričanja sem tudi jaz, da spada rojstvo, če ni kakih posebnih pomislekov, v domačo hišo, saj je roditi otroka nekaj naravnega. Najlepsi trenutki v življenju so roditi svojega otroka in ga pritisniti na srce, s tem so vse bolečine pozabljene. Delala sem pa do zadnjega, do poroda pravzaprav vsa dela, saj sva bila sama na kmetiji, kake dekcle si nismo mogli privoščiti.”⁷⁶ (1923, Bilčovs, Rož)

Novi otroci so pri prejšnjih sprožili tudi ljubosumnost, saj so v družino vnesli nova razmerja vlog. Starejši otroci so slutili ali vedeli iz prejšnje izkušnje, da bo nov dojenček odnesel še tisto pozornost, ki jim je do tedaj pripadala. Bali so se čustvenega zanemarjanja, zato je razumljivo, da so se po svoje uprli, kar se da razbrati iz naslednjih treh izpovedi.

“Dva fanta in dekle sem rodila. Vse sem rodila doma, ob pomoči babice. Do zadnjega sem delala. Enkrat sem še popoldan mlatila. Zvečer ob sedmih je bil že fant. Dojila sem jih manj kot dva meseca. Po porodu sem ležala štiri dni. /.../ Ko se je rodil sin, ga deklica, ki je bila deset let starejša, ni hotela pogledati. Otrokom smo govorili, da smo jih dobili v tajhtu (ribniku). Včasih jim nismo povedali, da jih oče in mama obležita.”⁷⁷ (1911, Rikarja vas, Podjuna)

“Najbolj mi je ostal v spominu dogodek, ko se je rodil mlajši brat. Jaz sem bila stara šestnajst let, moja starejša sestra petindvajset. Moj večji brat je bil vselej malo siten, ko je prišel nov otrok na svet, in je govoril, da je tako že dovolj otrok pri hiši. Pri rojstvu zadnjega brata nas je vse skupaj poklical in nam rekel: “Nihče ne sme pošlatat otroka!” Mama je imela zelo težaven porod in je zato osem dni dremala. Tudi zato smo bratu še bolj verjeli. Bili smo taki trapi, da smo ga vsi ubogali in se otroka res nismo dotaknili. Čakali smo, da je prišla heba in ga uredila. Ker je bila heba iz vasi, je prišla dvakrat na

⁷⁵ Pripovedovalka o rojstvu dvojčic. TSŽ 3, ŽKS. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 127.

⁷⁶ Pripovedovalka o rojstvih otrok. TSŽ 4, ŽKS. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1996, str. 90.

⁷⁷ Pripovedovalka o rojstvih otrok. TSŽ 1, ŽKS. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 124.

dan. Potem, ko si je mama opomogla in je bil otrok že lepo okrogel, sem stala zraven, ko ga je previjala. Hotela sem pomagati, mama pa me je jezno potisnila stran in mi je rekla s tihim in hudim glasom: "Prej nisi hotela, zdaj pa treba ni. Zdaj ga morem jaz sama poviti."⁷⁸ (1920, Vogrče, Podjuna)

"Ko so prinesli malega Franceta, je bil Poldi žalosten. Občutil je, da ni več najmanjši. Vprašali so ga, ali ima kaj rad malega bratca? Odgovoril je, da nič. "Ga bom zanesel Šimli v jasli, da ga bo pojedla," je rekel."⁷⁹ (1896, Ločilo, Zilja)

116 Pripomočkov za nego dojenčka ni bilo veliko. Dojenčki so bili poviti v stare cunje, če ni bilo plenice. Pripovedovalke omenjajo, da so imele največ po deset do dvanajst pleničk, ki so jih narezali iz starih srajc, kril in podobno. Iz cunj so tudi narezali dolge trakove, v katere so trdno povijali dojenčke kot v mumijo, od glave do pet, tako da se niso mogli premikati. V boljših primerih so platnene ali bombažne povoje kupili. Otrokove roke so trdno povili k telesu, povili so tudi noge in glavo. Malo večjim dojenčkom, starim tri mesece, so roke pustili zunaj. Otroke so povijali iz več razlogov. Alenka Puhar za to tako rekoč univerzalno sredozemsko-evropsko-ameriško rabo povojev pri otrocih navaja (verjetno ne popolnoma zavestne) razloge za povijanje, s katerim naj bi otroka obvarovali pred zlom, mu zravnali držo, preprečili masturbacijo, predvsem pa ga napravili bolj pridnega, saj je bil povezan bolj na miru.⁸⁰ Plenice so bile v primerjavi s povoji pravo revolucionarno dejanje, toda povoji so se na Koroškem podeželju ohranili še globoko proti sredini 20. stoletja.

Marija Makarovič za Ziljo, Rož in Podjuno v zvezi z oblačilno kulturo podobno ugotavlja, da so vsaj še v začetku tridesetih let matere večinoma pripravile plenice *peče* (Zilja) ali *cote* (Rož) iz starih spranih platnenih ali tudi že bombažnih rjuh in moških srajc ter ženskih spodnjih kril in srajc. Par novih plenice iz bombažnega blaga ali flanele so imeli dojenčki le za krst, redke so kupile blago za štiri plenice. Če nekatere matere niso imele dovolj plenice, so manj polulane posušile, druge so jih vsak dan oprale doma ali na studencu. Tako so nekako do druge svetovne vojne matere pripravile za otroke vsega deset plenice, nakar so jih iz starih rjuh sproti delale po potrebi. Po prvi svetovni vojni pa so še povijale otroke s kupljenim povojem modre ali rdeče barve. Nekatere pa so še vedno uporabljale platnen ali bombažen *povičič*, *poviučič* (Zilja), *pasej* (Podjuna) oziroma *pas*, *pašo*, *fačno* (Rož). V tridesetih letih so, vsaj čez dan, postopoma opuščale trdo povijanje otrok, medtem ko so jih po pričevanjih ponoči povijale še leta 1949. Nekatere matere so povitega dojenčka zavile še v otroško odevico *kuotrc* (Rož). Tako so ravnale navadno pozimi, zlasti če so šle z njim na pot.⁸¹

⁷⁸ Pripovedovalka o bratovem rojstvu in ljubosumnosti nanj. *TSŽ 3, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 145.

⁷⁹ Pripovedovalka o otroški ljubosumnosti. *TSŽ 3, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 14.

⁸⁰ Prim.: Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja. Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb, 1982, str. 52–53.

⁸¹ Marija Makarovič, *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Rožu*. Celovec, 1996, str. 196, 201–203; Marija Makarovič, Jana Dolenc, *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi. Peti zvezek. Zilja*. Ljubljana, 1991, str. 102; Marija Makarovič, *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Podjuni*. Celovec, 1999, str. 208–209.

Ponoči otroka niso previjali, še posebej zato ne, ker je bil zamotan v povoje; pa tudi za njegov jok se niso zmenili. Jokajočega so potipali, mati mu je ponudila dojko ali cucelj in to je bilo v večini primerov vse. Ker so otroke tako poredko previjali in odvijali, so imeli zaradi urina in iztrebkov vedno vneta med nogami. Vneta mesta so matere posipale kar z ajdovo moko, ki naj bi vpila mokroto. Toda s tem so dosegle ravno nasprotno – otrok se je še bolj zdrgnil in njegova koža je bila še bolj vneta. Dokler otrok še ni bil navajen na red pri iztrebljanju, torej nekako do drugega leta, včasih pa še dlje, so ga ne glede na spol oblačili v srajčno oblačilo – *čikl, jančico ali kladl* (Rož), *kikl, porhant, roklej, kladl* (Podjuna). Nekateri otroci so bili v srajčke oblečeni celo do vstopa v šolo, sicer pa so jih nekako pri tretjem ali četrtem letu starosti naredili oblačila, po katerih so jih že ločili po spolu.

117

*“Če se je otrok drl, ga niso nič cartali, samo malo so ga potipali, mu dali flašico ali ga je mati podojila. Ženske so dojile tudi do dveh let, nekatere pa nič, če niso imele mleka. Ko so dojile, so bili lahko prisotni hišni ljudje, torej mož ali pa bratje in sestre, drugi ne.”*⁸² (1914, Kajzaze, Rož)

*“Rodila sem pet otrok, vse doma. Če je mogla, mi je prišla pomagat babica. Med vojsko ni nobena upala priti gor, v hribe, poldrugo uro iz Kaple. Enkrat so bili partizani, enkrat Nemci. Prišla je bližnja sosedka, ki je bila na več porodih. Pri dveh je bila. Pri prvem je šel babico poklicat brat, pri dveh mož, pri četrtem pa že najstarejši fant in moževa sestra, ker je bilo ponoči. Tretji fant je bil čudno grob, velik, zato je bil težak porod. Vojska je bila, ni bilo kaj za kupiti. Dve plenički sem naredila iz moške ali ženske stare srajce. Za vsakega sem imela le po deset do dvanajst pleničk. Starejšega sem še povijala s povojem. Ta je še tudi nosil jankico do dveh let, čeprav je bil fant. Botre sem za vse otroke sama naprosila, mojega brata in mojo sestro. H krstu so prve tri nesli v treh dneh. Nesli so jih boter, botra, babica, heba.”*⁸³ (1913, Lobnik, Podjuna)

Spolna vzgoja

Spolne vzgoje v pravem pomenu besede ni bilo, ker je bila (avto)cenzurirana. Koroška družba prve tretjine 20. stoletja je morala biti kar se da brezspolna. Vse je obvladovala verska vzgoja s prepovedmi in zapovedmi o sramežljivosti, čistosti, nedolžnosti in podobno. Tisti, ki so določali meje med moralo in nemoralo, so postavljali stroge zahteve, kadar je šlo za otroke. V družinskem krogu se o spolnosti ni govorilo. Fantje in dekleta o telesnem zorenju, spočetju in rojstvu od staršev niso izvedeli nič, vse informacije so dobili od vrstnikov, včasih tudi od poslov. Dokazi lastnega spolnega dozorevanja so bili zato sprejeti z grozo in strahom.

Večina deklet do menstruacije sploh ni vedela za ta fiziološki pojav in so bile zato toliko bolj prestrašene, ko so začele krvaveti. Pa vendar je bil vpliv socializacije v tej

⁸² Pripovedovalka o ukvarjanju z dojenčki. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 75–76.

⁸³ Pripovedovalka o rojstvih, krstu, plenica in nosečniških zapovedih. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 162.

smeri dovolj močan, da so slutile, če že ne vedele, da o tem ne smejo nikomur praviti, niti najbližjim, saj je bilo že vsakršno namigovanje na goloto greh. Govorjenje in odgovori na vprašanja o menstruaciji so bili sramežljivi in nekoliko posmehljivi, kar je še dodatno izražalo negotovost deklet. Njeno poimenovanje je veljalo za nespodobno. To je bila *tista reč*, *svoj čas* ali pa *perioda*, o njej se je govorilo kvečjemu neosebno. Nekatera dekleta so pri prvi krvavitvi mislila celo, da bodo kar umrla. V strah pred boleznijo in smrtjo se je mešala še bojazen pred razkrinkanjem.

118 Za temeljitejšo higieno v času menstruacije dekleta niso mogla dovolj skrbeti; higienskih pripomočkov sploh niso poznale, še spodnje hlače jih je veliko dobilo prvič v tridesetih letih 20. stoletja. Marija Makarovič je ugotovila, da so si med Rožankami spodnje hlače počasi utirale pot šele po prvi svetovni vojni, čeprav naj bi jih redke, kolikor verjamemo izročilu, nosile že tudi prej. Starejše ženske pa naj bi tudi po drugi svetovni vojni hodile brez hlač, ker se niso mogle sprijazniti z njimi. Med menstruacijo so si pomagale tako, da so zadnji vogal spodnjega krila pretaknile med nogama in ga pripele na pas krila. V Podjuni so si ženske med menstruacijo, ko še niso bili v navadi vložki, namestile kar spodnje krilo med nogama in ga zataknilo v pentljo traku, ki so si ga v ta namen privezale okrog pasu. V Zilji so se spodnje, sprva odprte in spodaj s čipkami okrašene hlače uveljavljale vsaj že pred prvo svetovno vojno, a to velja le za nošo, ne pa za vsakdanja oblačila. V Podjuni so se spodnje hlače pri kmečkih ženskah pozno uveljavile; v ravninskih vaseh med prvo svetovno vojno, marsikje in tudi v bolj hribovitih krajih pa celo kasneje. Nekatere starejše ženske spodnjih hlač niso nosile še niti v začetku petdesetih let dvajsetega stoletja, Marija Makarovič pa poroča tudi o ženski, ki je bila vse do svoje smrti leta 1983 brez spodnjih hlač.⁸⁴

Zato so se koroške ženske znašle, kakor so vedele in znale, za podložke so uporabljale stare cunje, ki so jih skrivaj prale in sušile, včasih tudi časopisni papir. Kasneje so uporabljale vato. Podobna situacija je bila tudi v drugih evropskih državah in čeprav so bili higienski vložki znani že od devetdesetih let 19. stoletja, je večina kmečkih in delavskih deklet uporabljala krpe in raztrgane rjuhe, ki so jih prale.⁸⁵ Veljalo je nenapisano pravilo, da je treba higienske pripomočke in izdelke skrivati pred očmi skupnosti in še posebej pred moškimi.⁸⁶

“Ko je dekcle svoj cajt dobila, ji nihče nikoli ni nič povedal. Nihče ni povedal, kaj je to. Jaz sem se tako drla (jokala), ker sem se ustrašila. Nobenega človeka ni bilo, ki bi kaj povedal. Enkrat so me tisti, ki so hodili delat, barali, če že imam tisto reč. Jaz sem

⁸⁴ Marija Makarovič, *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Rožu*. Celovec, 1996, str. 162, 156; Marija Makarovič, Jana Dolenc, *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi. Peti zvezek. Zilja*. Ljubljana, 1991, str. 77; Marija Makarovič, *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Podjuni*. Celovec, 1999, str. 197, 200.

⁸⁵ /Ken Plumer/ Steve Humphries, *A Secret World of Sex: Forbidden Fruit. The British Experience 1900–1950*. Sidgwick and Jackson, 1988. *Oral History, Journal of the Oral History Society* 17/1989, št. 2, str. 71.

⁸⁶ To pravilo velja še dandanes. Menstruacija, vložki in tamponi ostajajo skriti pred očmi javnosti, njihova uporaba mora biti diskretna, embalaža in televizijski oglasi prikazujejo menstrualno kri v svetlo modri barvi, barve na zavitkih ženskih higienskih pripomočkov pa so sterilne, svetlo modre, turkizne, bele, ipd., le redko rdeče, poimenovanje menstruacije je neosebno. (prim.: Ginsburg, 1996).

jo pa že imela, pa si nisem upala reči, da jo imam. Tako me je bilo sram, da si nisem upala povedati. Nisem vedela, kaj je to. Bila sem sedemnajst let stara. Nisem si znala pomagati, kar naprej je teklo. Hvače sem si sama naredila in cote sem noter namašila. Saj takrat še nismo imele spodnjih hvač. Potem pa so mi že povedali, ko je drugič prišla. So rekli, da vsak mesec pride in da naj nimam strahu.”⁸⁷ (1904, Sele, Rož).

“Doma nismo imeli nobene spolne vzgoje, čeprav je mama imela toliko knjig. Ko sem jaz prvič dobila, je bilo pa takole: Imeli smo hlapca, ki je imel kolo. Včasih se mu je kam mudilo in je rekel: “Če mi pomagaš, lahko jutri vzameš kolo in se voziš.” Otroci smo si zelo želeli naučiti se voziti s kolesom, mama pa je temu nasprotovala. Na cesti se nismo mogli voziti, saj je bilo polno kamenja, pa smo šli na vrt. Tam pa so bile same luknje in krtine, ampak kljub temu smo se naučili voziti. Tudi jaz. Enkrat pa sem spodrknila in se udarila ob štango tega moškega kolesa. Tako sem se udarila, da sem bila vsa zatekla, a tega nisem upala nikomur povedati. Ponoči me je začelo boleti v trebuhu, bila sem čisto iz sebe. Premišljevala sem samo o tem, kaj se bo zgodilo. Ko sem šla s svečo na stranišče, sem videla, da imam krvave spodnje hlače. Mistlila sem, da bom kar umrla. Po dveh, treh dneh je bilo že boljše. Mama ni nič opazila, ker sem sama oprala hlače. Po enem mesecu pa se je spet ponovilo. Takrat mi je bilo pa že preveč, zato sem povedala sestri. Ta pa se je začela smejati in je rekla, da ima ona tudi in da prihaja vsak mesec. Temu smo tedaj rekli svoj čas ali pa perioda. Ko smo prale in sem včasih videla takšne cunje, da niso bile za nikamor, sem večkrat vprašala, zakaj so take in za kaj se uporabljajo in zakaj jih še peremo. Nobena ni nič rekla. A ni to čudno? Tudi mama nam ni nič povedala, bila je tako vzgojena in sama ni mogla o tem govoriti. /.../ Enkrat pozneje sem to rekla mami, ki je že tudi sama spoznala, da to ni bilo prav. Povedala je, da je tudi njej tako šlo. Mama je bila najstarejša in sploh ni imela nikogar, da bi ga vprašala. Ko sem prvič dobila, sem bila stara petnajst let in že iz šole.”⁸⁸ (1919, Zg. Vesca, Rož)

Znanje o zdravju, reprodukciji in kontroli rojstev je bilo bistvenega pomena za motivacijo in kontroliranje velikosti družine. Tiste ženske, ki niso imele tega znanja, niso mogle prostovoljno kontrolirati velikosti družine. Ženske so to znanje pridobile v treh stopnjah:

1. skozi otroške izkušnje: od staršev, iz šole ali šoli enakovrednih skupin;
2. skozi adolescentne izkušnje: ob delu, nadaljnjem izobraževanju ali doma;
3. skozi poporočne izkušnje: od moža, prijateljev, sorodstva, zdravnikov.⁸⁹

Najmanj znanja o spolnosti so koroške ženske dobile v prvi stopnji, nobena od njih tudi ni omenila, da so spolne lekcije pridobile z opazovanjem krav, prašičev ali konjev. Pogovori o tej temi so bili močan tabu, čeprav so nekatere matere dekletom dale minimalne informacije o menstruaciji, toda šele potem, ko so jo dekleta že imele. Te informacije se naj ne bi nikoli nanašale tudi na reprodukcijo. Če je družina nudila le

⁸⁷ Pripovedovalka o menstruaciji. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 14.

⁸⁸ Pripovedovalka o menstruaciji. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 134.

⁸⁹ Diana G. Gittins, Married life and birth control between the wars. *Oral history. The Journal of Oral History Society*. Family history issue. 3/1975, št. 2, str. 54.

malo ali nič informacij o tej temi, jih je šolski sistem še manj, toda v šoli so učenci dobili vsaj nekaj splošnega znanja o zdravju in higieni. Najpomembnejše obdobje v življenju žensk, vsaj kar se tiče pridobivanja biološkega in družbenega znanja o spolnosti, je bilo nekako med štirinajstim letom in tja do poroke. Dekleta so imela po končani šoli tri možnosti: lahko so ostala doma in pomagala materi, lahko so se zaposlila ali so nadaljevala z izobraževanjem. Tretja možnost je bila v času med vojnama odprta le za manjši del koroških kmečkih žensk, toda po vojni je tudi to število postopoma naraščalo. Najpogosteje so dekleta odhajala od doma na delo. Žensko znanje in njihove družinske predstave ter ideali so bili odvisni od tega, kje je delala. Ženske, ki so ostale doma ali ki so šle služiti, so v zakon stopile praktično brez znanja o reprodukciji in tako tudi niso imele možnosti, da bi jo kontrolirale. Kontrola rojstev je bila praktično nemogoča, če je ženska že prej komaj vedela, kako je postala noseča ter kako in kje se bo rodil otrok. Znanje o tem je bilo bistveno za nadzor plodnosti in iz življenjskih zgodb se zdi, da so ga dekleta redko pridobile od matere. Glavni vir informacij o spolnosti za ženske, ki so delale izven doma, so bili prijatelji in znanci, ki so bili pogosto starejši in poročeni. Delo izven doma je pogojevalo večjo izpostavljenost različnim ljudem, obnašanju in vrednotam, kar je vplivalo na žensko prepričanje in ideale v odnosu do družbe kot celote, še posebej pa do družine. Obdobje od končanega šolanja do poroke je bilo tudi tisto, ko so dekleta najpogosteje prišla v stik z mediji. Časopisi, radio in kino sicer niso imeli neposrednega vpliva na ideale in obnašanje, pač pa bolj prikritega. Kino in kasneje televizija sta od vseh medijev nudila še največjo možnost pobega v svet predstav. Največ informacij o spolnosti so ženske dobile neposredno od moža, pa tudi od zdravnikov, če so se obrnile nanje.

Poznavanje fiziologije oploditve in poteka nosečnosti je bilo, kot rečeno, slabo. Marsikaj so si razlagali z nadnaravnimi silami. Tudi o spočetju večina na vasi ni vedela nič oprijemljivega vse do svoje poroke, nekatere ženske celo do rojstva prvega otroka ne. Otrokom so kvečjemu rekli, da jih je prinesla štoklja ali babica, ki jih je dobila v Dravi ali v ribniku, da so otroka dobili na žagi, da je mammo noga bolela, pa so ji štruco prinesli ali pa so se izgovarjali na Boga. V ta namen so si na primer v Vogrčah v Podjuni izmislili zgodbo, da je Drava enkrat poplavila in da so se potem morali ljudje na hitro preseliti v gore, otroci pa so tam ostali⁹⁰.

*“Mama je večkrat rekla, da so fantje poredni, pa nisva s sestro razumeli, kaj misli s tem.”*⁹¹ (1911, Rikarja vas, Podjuna)

Tiste otroke, ki niso mogli brzdati svoje radovednosti, so zastrašili, da bi nehali spraševati in poizvedovati. Strah je bil temelj socializacije v zvezi s spolno vzgojo. Z vidnimi ali nevidnimi strašilnimi podobami so pretili otrokom, če ne bi bili pridni, in spolna vzgoja pri tem ni bila izjema.

Odrasli so poskušali zadržati spolnost, nosečnost in rojstvo izven otrokove vednosti. Spomin na nekatere dogodke iz otroštva je izhajal iz konkretnih strategij za doseg

⁹⁰ TSŽ 3, ŽKS. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1995, str. 145.

⁹¹ Pripovedovalka o materinih namigovanjih na poredne fante. TSŽ 1, ŽKS. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 126.

⁹² Prim.: Pirjo Korkiakangas, Childhood Memories and the Conceptualisation of Childhood. *Ethnologia Scandinavica* 24/1994, str. 66, 67.

kolektivne anamneze: iz otroške izkušnje je bilo potrebno poskusiti zbrisati ali vsaj zamegliti vse tiste stvari, za katere so odrasli menili, da jih je težko razložiti otrokom.⁹²

Sicer pa iz življenjskih pripovedi lahko domnevamo, da je bil pretok informacij o spolnosti le nekoliko večji ali bolj sproščen in odprt pri fantih kot pri dekletih. Fantje so smeli bolj živahno hoditi po plesih, medtem ko dekletom tako svobodno druženje ni bilo dovoljeno. Na paši, daleč od inkvizitorskih pogledov odraslih, so se otroci šli prve spolne igre. Ne opisujejo jih, ponavadi njihovo vsebino nakažejo s stavkom: "Na paši smo nagajali puncam," ali obratno. Seksualna represija pa je bila pri dekletih usmerjena v preprečevanje stikov z drugim spolom. Vzgoja je dekleta utesnjevala, jih silila v podložnost in zavirala njihov osebni razvoj in žensko samozavest. Dekleta in ženske so morale ubogati in nikakor ne izražati svoje volje.

121

Tudi spolnost je morala biti nevidna in zamolčana, takšna naj bi bila tudi spolna vzgoja. Praktično je ni bilo, oziroma je potekala po skrivnih in bolj sofisticiranih kanalih, vsekakor pa ne javno. Javno so samo kaznovali, predvsem otroke in mladino so po prstih ali so jih nagnali v kot klečat, če so se igrali tako, da za župnika, učitelja ali starše ni bilo družbeno dopustno ali če so menili, da ima njihova igra spolno konotacijo. O osebnih, intimnih stvareh in svojih skrivnostih pa se odrasli skorajda niso pogovarjali, toda nekateri otroci so bili zaradi prenaseljenosti stanovanj priča večini zakonskega dogajanja, tudi posteljnega. Cela vrsta ideologov pa je skrbela za to, da so se pravila (ne)vzgoje o spolnem življenju ohranjala skozi bolj ali manj zavestne mehanizme.

*"Pošteno sva se poročila. Nisem prej vedel, kaj je ženska, in ona ne, kaj je moški."*⁹³ (1901, anonim., Podjuna)

*"Tam, kjer sem jaz služila, ni bilo nikogar, ki bi mi kaj o tem povedal, kako se otroče dobi. Jaz nisem vedela, dokler nisem rodila sina. Mož je pa vedel, ker je bil eno leto starejši od mene. Moški so se bolj zmenili med seboj. Jaz nisem nikoli slišala, da bi se dekleta o tem med seboj pogovarjala."*⁹⁴ (1904, Sele, Rož)

*"Šla sem v Podljubelj v službo – v gostilno od 1. januarja do majnika 1929. Moj mi je pisal pisma. Prihajali so orožniki v gostilno, bila je še ena mlada dečva; je rekel en orožnik, da sem še devica. Drugi pa, da bo čudno bolelo. Me je res bolelo – od mene je tekla kri. Je že punca prej rekla, da je morala iti k zdravniku. Mož me je prve dni pustil pri miru. Lepo je delal z menoj. Zanosila sem in splavila v tretjem mesecu, potem me je zopet pustil štiri mesece, spet sem zanosila."*⁹⁵ (1905, anonim., Podjuna)

"Tudi fantje niso nič vedeli. Spomnim se fanta, ki je bil star šestnajst let in ni vedel, kako pridejo otroci na svet. Nam so rekli, da jih štorclja prinese ali pa tista hebama. Danes pa to povejo že otrokom v vrtcu. To tudi ni prav. Jaz bi bila za to, da če otrok vpraša in hoče zvedeti, da se mu pove resnica. Ampak ne prej. Ko so naši vnuki hodili v vrtec, je prišla punčka domov in je rekla, da ima tista ženska v črevesu tudi

⁹³ Pripovedovalec o svojem spolnem vedenju. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 42.

⁹⁴ Pripovedovalka o svojem in moževem spolnem vedenju. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 14.

⁹⁵ Pripovedovalka o defloraciji in zanositvi. *TSŽ 1, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Tinje, 1993, str. 72.

bejbija. Naša mama je imela knjigo za zdravljenje, kjer je bilo vse to zapisano. Zabičala nam je in zagrozila, da je v tisti knjigi neka majhna žival, ki ji ne uideš in ti skoči v oči, kadar gledaš tisto knjigo. Ko je moja starejša sestra nekje zvedela, kako je s tem, smo pa le pogledali tisto knjigo, tako da smo vedeli, kako to gre. To je bilo nekaj čudnega. O tem se sploh ni govorilo. Koliko se jih je poročilo in sploh ničesar niso vedeli. Mogoče v mestu, ne pa na kmetih.”⁹⁶ (1919, Zg. Vesca, Rož)

Negotovost v zvezi s spolnostjo in porodom je tudi poročenim ženskam narekovala občutek sramu. Svoje stanje so prikrivale, še posebej tiste, ki so zanosile kasno. S tem lahko razložimo, da so med nosečnostjo težko fizično delale in da je marsikatera rodila kar sredi kmečkih opravil. Svojega drugega stanja niso oznanjale okolici in nanj se niso hotele sklicevati pri težjih opravilih.

122

“Hanzija sem rodila leta 1946, 1948 je bil rojen Mihi, 1950 Franci, 1955 Toni, 1958 pa še Štefan. Sem bila že skoraj štirideset let stara in me je bilo sram, da se skoraj nikamor nisem upala. Tako sem bila nesrečna, malo pa tudi zdelana, saj sem bila sama ženska pri hiši.”⁹⁷ (1919, Zg. Vesca, Rož)

Čprav imajo danes pripovedovalci tak način spolnega (ne)osveščanja iz svoje mladosti za nepravilen in škodljiv, pa imajo zadržke do spremembe vzgojnih ciljev in neradi v celoti sprejemajo današnjo, zanje preveč liberalno vzgojo, skupno predzakonsko življenje, proces uveljavljanja deklet in žensk v družbenem življenju, emancipiranje otrok in podobno.

Sami so se tudi večkrat spraševali, kako naj v tej smeri izobrazijo in podučijo svoje otroke. Matere, ki so imele na primer same sinove, so se obrnile kar na duhovnika, če jim že mož ni ničesar povedal.

“Večkrat sem se spraševala, kako naj ženska kot jaz, ki sem bila v mladosti strogo vzgojena, razložim svojim petim sinovom vse, kar morajo vedeti o zakonu? Mož jim ni nikoli nič razlagal o tem. Deklicam bi že znala sama razložiti, toda fantom – to je bilo pa težje. To je čisto nekaj drugega. Pa sem šla po nasvet k duhovniku, ki mi je dal poučno knjižico. Otroke sem potem poslala tudi v Tinje, kjer je bilo svetovanje za zakonce, saj sem vedela, da morajo imeti to znanje. Eno knjigo sem jim tudi kupila. Ker je bila zanimiva, so jo pogosto vzeli v roke. Sicer so se pa fantje na vasi tudi o tem zmenili med seboj. Takrat to ni bilo več tako skrito. Naši so drugače doraščali kot mi.”⁹⁸ (1919, Zg. Vesca, Rož)

Iz povedanega je možno povzeti, da je spolna vzgoja prodrla mnogo težje kot katerakoli druga, da je nanjo vplivalo več dejavnikov: gospodarski – predvsem življenjski nivo, socialni – kot so šola in stiki z mestom, in duhovni – pretežno povezani z vero oziroma Cerkvijo. Interakcija telesa, družbe in identitete posameznika, kakor je opisana tukaj, je bila postavljena na podlagi kulturnih predstav, pričakovanj in zahtev, manj pa kot posledica bioloških razlik. Učinek patriarhalne, versko delujoče koroške družbe je bil naravnan tako, da so imele ženske velike težave, če so zase hotele pridobiti enake

⁹⁶ Pripovedovalka o spolnem vedenju. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 134–135.

⁹⁷ Pripovedovalka o rojstvu zadnjega otroka. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 141–142.

⁹⁸ Pripovedovalka o spolni vzgoji svojih otrok. *TSŽ 5, ŽKS*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, 1997, str. 146.

položaje in možnosti, ki so bili samoumevni za moške. Socializacija, kakor se kaže v spolni vzgoji, je ostala še dolgo tradicionalna, tudi še v drugi polovici 20. stoletja. Iz primeža tradicionalne ženske vloge kot nujnosti pa se koroška dekleta zavestno izvijajo intenzivneje šele od srede sedemdesetih let naprej.

LITERATURA

- BERNOLD Monika, Narratives of Birth and Beginning. Aspects of Self-Reference in Openings of Popular Autobiographies. *Plurality and Individuality. Autobiographical Cultures in Europe*. Proceedings of an International Research Workshop at IFK. Vienna, 21st – 22nd October 1994. Ur. Christa Hämmerle. Wien, IFK Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften, 1995, str. 22–32.
- FILIPIC Špela, Pogovor z Rezi Valentinič. Na svet je pomagala osemstotridesetim otrokom. *Družina in dom* 1996, št. 2, str. 8.
- GITTINS Diana G., Married life and birth control between the wars. *Oral history. The Journal of Oral History Society*. Family history issue. 3/1975, št. 2, str. 53–64.
- HELSTI Hilka, "Once were the mothers of iron." Countrywomen, birth and work during the first half of the 20th century in Finland. *IX International Oral History Conference "Communicating Experience"* (2. knjiga). Goteborg, 1996, str. 506–511.
- HELSTI Hilka, From taboo breakers to toiler mothers. The stories of lone mothers in the folklore of Finnish countrywoman. *Ethnologia Fennica, Journal of finnish and finno-ugric studies in ethnology* 22/1994, str. 6–14.
- KORKIAKANGAS Pirjo, Childhood Memmories and the Conceptualisation of Childhood. *Ethnologia Scandinavica* 24/1994, str. 60–69.
- MAKAROVIČ Marija (ur.), *Tako smo živeli 1. Življenjepisi koroških Slovencev*. Celovec, Tinje, Krščanska kulturna zveza, Slovensko narodopisno društvo Urban Jarnik, 1993.
- MAKAROVIČ Marija (ur.), *Tako smo živeli 2. Življenjepisi koroških Slovencev*. Celovec, Krščanska kulturna zveza, Slovensko narodopisno društvo Urban Jarnik, 1994.
- MAKAROVIČ Marija (ur.), *Tako smo živeli 3. Življenjepisi koroških Slovencev*. Celovec, Krščanska kulturna zveza, Slovensko narodopisno društvo Urban Jarnik, 1995.
- MAKAROVIČ Marija (ur.), *Tako smo živeli 4. Življenjepisi koroških Slovencev*. Celovec, Krščanska kulturna zveza, Slovensko narodopisno društvo Urban Jarnik, 1996.
- MAKAROVIČ Marija (ur.), *Tako smo živeli 5. Življenjepisi koroških Slovencev*. Celovec, Krščanska kulturna zveza, Slovensko narodopisno društvo Urban Jarnik, 1997.
- MAKAROVIČ Marija - MODREJ Ivan, *Črna in Črnjani. Narodopisna podoba koroškega delavskega naselja do druge svetovne vojne*. Črna, Krajevna skupnost Črna na Koroškem, 1986.
- MAKAROVIČ Marija, Življenje vogrških družin. *Osem stoletij Vogrč*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Krščanska kulturna zveza, 1995, str. 215–288.
- MAKAROVIČ Marija - DOLENC Jana, *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi. Peti zvezek. Zilja*. Ljubljana, Zveza kulturnih organizacij Slovenije, 1991.
- MAKAROVIČ Marija, Družinsko življenje v dobrolski občini. *Dobrla vas in okolica. Iz preteklosti v sedanjost*. Ur. Marija Makarovič. Celovec, Krščanska kulturna zveza, 1996, str. 489–527.
- MAKAROVIČ Marija, *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Rožu*. Celovec, Krščanska kulturna zveza, 1996.
- MAKAROVIČ Marija, *Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec, Krščanska kulturna zveza, 1994.
- MAKAROVIČ Marija, *Strojna in Strojanci. Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1982.

- MAKAROVIČ Marija, *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Podjuni*. Celovec, Krščanska kulturna zveza, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 1999.
- MARANDER Eklund Lena, *Stories of Childbirth – An Analysis of a Personal Experience Narrative*. *IX International Oral History Conference “Communicating Experience”* (3. knjiga). Goteborg, 1996, str. 707–712.
- /PLUMER Ken/ Steve Humphries, *A Secret World of Sex: Forbidden Fruit. The British Experience 1900–1950*. Sidgwick and Jackson, 1988. *Oral History: The Journal of the Oral History Society* 17/1989, št. 2, str. 70–71.
- PUHAR Alenka, *Prvotno besedilo življenja. Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb, Globus, 1982.
- RANKE Heinemann Uta, *Katoliška cerkev in spolnost*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1992.
- REITERER Albert F., *Kärntner Slowenen: Minderheit oder Elite? Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung*. (Z delnim prevodom v slovenščino – Koroški Slovenci danes.) Celovec, Slovenski znanstveni inštitut, 1996.
- ROŽMAN Irena, *Šege in verovanja ob rojstvu. Bräuche und Glaubensregeln zur Geburt. Na poti v vas. Vsakdanja kultura v Šentjanžu in Bilcovsu s poudarkom na prvi polovici 20. stoletja. Unterwegs ins Dorf. Alltagskultur in St. Johann und Ludmannsdorf in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Ur. Mojca Ramšak in Janko Malle. Celovec, Slovenska prosvetna zveza, 1993, str. 52–57.
- ZABLATNIK Pavle, *Od zibelke do groba. Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem*. Celovec, Mohorjeva založba, 1982.
- SIEDER Reinhard, *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana, Studia humanitatis, ZRC, 1998.
- SEGALEN Martine, *Mari et femme dans la société paysanne*. Paris, Flammarion, 1980.
- SVETO pismo stare in nove zaveze*. Ekumenska izdaja z novim prevodom nove zaveze. Ljubljana, Britanska biblična družba, 1985.
- ŠMITEK Zmago, *Delitev dela v gospodarstvu. Kruh in politika. Poglavlja iz etnologije Vitanja*. Ur. Duša Krnel Umek in Zmago Šmitek. Ljubljana, Partizanska knjiga, 1987, str. 49–252.
- TELSTE Kari, “Boys Should Ask and Girls Should Say No”. *The Relation between Man and Woman in Ringerike and Hallingdal, 1652–1710*. *Ethnologia Scandinavica* 23/1993, str. 36–44.
- ŽAGAR Janja, *Vrata kroga. O rojstvu in zgodnjem otroštvu na Slovenskem*. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 1997.

BESEDA O AVTORICI

Mojca Ramšak, dr. etnologije in prof. filozofije. Od leta 1993 mlada raziskovalka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, od leta 2001 asistentka z doktoratom na Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU in docentka za antropologijo vsakdanjega življenja na Fakulteti za podiplomski humanistični študij (ISH) v Ljubljani. Njene glavne teme so etnološka enciklopedistika (tudi tema njene magistrske naloge leta 1997), zgodovina etnologije, metodika in tehnike raziskovalnega dela in avtobiografske raziskave. Doktorirala je z disertacijo *Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru Koroških Slovencev* (1999). Objavila je okoli 170 znanstvenih in strokovnih člankov v Sloveniji in tujini, sodelovala na mednarodnih simpozijih v tujini in v Sloveniji. Bila je urednica *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* in *Knjižnice Glasnika Slovenskega etnološkega društva* ter sourednica koroške knjižne zbirke *Na poti v vas/Unterwegs ins Dorf*. Je pobudnica in soustanoviteljica Centra za biografske raziskave v Ljubljani.

ABOUT THE AUTHOR

Mojca Ramšak, has a Ph.D. in ethnology and is a graduated professor in philosophy. She worked as a young researcher at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology of the Faculty of Arts (Ljubljana) from 1993 onwards. From 2001 she has been an assistant professor with a doctoral degree at the Institute of Slovene Ethnology of the Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, as well as lecturer in the anthropology of everyday life at the Graduate School of Humanities (*Institutum Studiorum Humanitatis – ISH*) in Ljubljana. Her principal subjects of interest are ethnological encyclopaedic works (the theme of her 1997 master's dissertation), the history of ethnology, the methods and techniques of research work and autobiographical research. She took her doctoral degree with a dissertation entitled *Research of Life Stories in Ethnology – the Carinthian Slovenes* (1999). Dr. Ramšak has published about 170 scientific and specialist articles in Slovenia and abroad, and has participated in international symposia abroad and in Slovenia. She has further acted as editor of the Slovene Association of Ethnologists' journal *Glasnik*, the Association's collection of publications and as co-editor of the Carinthian collection of books *Na poti v vas/Unterwegs ins Dorf*. She was an initiator and co-founder of the Centre for Biographic Research in Ljubljana.

SUMMARY

STORIES FROM THE FRINGES

The role of Carinthian countryside women in the first half of the 20th century

The article starts with an analysis of the ideas and memories about the role of people in different working conditions and about the division of labour between sexes. Women's labour in Carinthia was carried out predominantly on private premises, while men's labour mainly took place in public. Under the influence of the increasing mechanisation the "ideal" of peasant work started to change in the late 20th century and it was then that a re-evaluation of this ideal began.

As late as the second third of the 20th century women used to bear children until the end of their reproductive cycle and they did not practice family planning; the birth rate was correspondingly high. After the Second World War family planning made the birth rate drop. Every birth used to be accompanied by traditions, customs and beliefs, but the present-day narrators consider them to be obsolete. Their life stories mainly present the actual living conditions in relation to the work carried out by pregnant women, to giving birth at home with the assistance of members of

the family and midwives, and to the infant mortality rate. The stories about birth-giving shed light on the typical mentality of the period, the views of women on life, and child bearing. The women did not engage in family planning or pregnancy prevention because every new life was sacred as it was given by God. Most women continued to bear children until the end of their reproductive cycle. The role of men at the time of the delivery was quite marginal until the 1950s and their only responsibility was to get a midwife. After the birth only few men helped in child care or in the household chores. These were usually carried out by the young mother's mother, her adult daughters, relatives or neighbours.

126

Women gave birth at home. Hospitals were too remote and in the case of "normal" births women also considered it unnecessary to go to a hospital. The postnatal rest period was determined economically and socially. Though midwives recommended eight days of bed rest after giving birth, this was something only women belonging to medium-size and large properties were able to observe. Other women used to get up again the second day after giving birth as they were irreplaceable for the everyday jobs. Women who had a difficult delivery or who gave birth to twins stayed in bed a few more days. The ideal of a strong, courageous, hardworking, and efficient peasant woman demanded that she gave birth at home and – as if on the side – performed all necessary jobs because she differed from the "ideal housewife" of the middle classes, who was supposed to be physically weak, passive, delicate and emotional.

There was no sexual education in the true meaning of the concept, but there was religious education full of prohibitions and rules regarding chastity, purity, virginity and the like. Adults hid from their children their knowledge of sexuality, pregnancy and child bearing, and adolescents therefore got such information from their peers. Most girls were (kept) so ignorant that they were shocked by their first period and did not tell anybody about it, since even naming the phenomenon was deemed indecent. Most women had no knowledge of sanitary towels and most peasant and working class girls used cloths or pieces of torn sheets and washed them. The knowledge about health, reproduction and birth control was of key significance for motivation and for controlling the size of a family. Women acquired this kind of knowledge during their childhood, either from their parents or at school, during adolescence at work, and during their further education either at home or, after marrying, from their husbands, friends, relatives, and doctors

The narrators felt that their sexual ignorance when they were young was wrong and harmful, but they also had scruples about today's liberal education, cohabitation before marriage, the process of girls and women asserting themselves in social life, and the emancipation of children. Sexual education met with much more opposition than any other kind of education. It was influenced by economic factors, in particular the standard of living, social factors including schools, contacts with towns, and by spiritual factors which were however mainly connected with religion and the Church. The interaction of the body, society and an individual's identity was based on cultural ideas, expectations and requirements, and much less a result of biological differences. The impact of the patriarchal, religion-based Carinthian society was such that it was very hard for women to achieve positions and opportunities that were self-evident to men. Socialisation as seen through sexual education remained traditional for a very long time into the latter half of the 20th century. The young women of Carinthia started to free themselves consciously from the constraints of a woman's traditional role as a social imperative as late as the mid 1970s.